

UNESCO
Felsefe ve İnsan
Hakları Kürsüsü

İNSAN HAKLARI ARAŞTIRMA ve UYGULAMA MERKEZİ ve UNESCO FELSEFE ve İNSAN HAKLARI KÜRSÜSÜ BÜLTENİ

Eylül 2022/ Sayı: 11

Okurlara

Bültenimizin kapağında, İoanna Kuçuradi, “Baktığını Görebilmek” başlıklı yazısında, bugün dünya düzeyinde yaşadığımız çoğu sorunun, kişilerin çoğunun baktığını görememesinden kaynaklandığına dikkat çekiyor.

Açlık ve savaşlar, bin yıllardan bu yana sonu gelmeyen en önemli sorunlardan biri olarak karşımızda durmaya devam ediyor. California Üniversitesi Hukuk Profesörü Hilal Elver, “Açlık ve Savaşlar: En Büyük İnsan Hakkı İhlallerine Nasıl Cevap Veriyoruz?” başlıklı yazısında, bu iki büyük insan hakkı ihlaline nasıl cevap verdiğimizimizi sorguluyor ve barışın olmadığı yerde insana ilişkin sorunların çözülmediğinin altını çiziyor.

Princeton Üniversitesi Uluslararası Hukuk Emekli Profesörü Richard Falk, “İnsan Hakları ve Çin’le Jeopolitik Olarak Yüzleşmek” başlıklı yazısında, “Büyük Güçler’in insan hakları sorunlarını ele almalarının her zaman sorunlu olduğunu altını çizerek, okurları Çin’deki hak ihlalleriyle jeopolitik olarak yüzleşmeye davet ediyor.

Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Gökçe Çobansoy, “Yapay Zekâ, Kant’ın Aydınlanma Görüşü ve Antropolojik Özgürlük Fenomeni Üzerine” başlıklı yazısında, yapay zekâ algoritmalarına maruz kalan günümüz insanı için özgürlük ve aydınlanmanın ne ölçüde mümkün olduğunu sorguluyor.

Bu sayımızdaki söyleşiyi, 45 yıldır hakları ihlal edilenlerin haklarını savunmaya ve onların sesi olmaya devam eden Avukat Fikret İlkiz ile yaptık. İlkiz ile hukuk, adalet, Dezenformasyon Yasası ve basın özgürlüğü üzerine konuştuk.

İlgiyle okuyacağınızı umuyoruz.

***

BAKTIĞINI GÖREBİLMEK

İoanna Kuçuradi

Dünya düzeyinde bugün yaşadığımız birçok sorunun temelinde yatan, kişilerin çoğunun baktığını görememesidir. Çağımızın sürüklediği, “ne olsa olur/anything goes” motto’suyla postmodernizm denilen anlayış ile rekabete dayanan ve reklamları kullanarak kişileri, ihtiyaçları olmasa da, daha çok ve daha çok tüketime sürükleyen “tüketim toplumu” ve buna kendini uyarlayan “çağdaş” eğitim, bu durumun ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamış bulunuyor.

Bilgilerden ziyade –yani baktıkları şeyi görme sonucu edindikleri bilgiden ziyade– enformasyon anlamında ikinci elden bilgiyle kişilere davranış kazandırmayı amaçlayan eğitim, bilgisayarların yardımıyla insanların mantıksal bağlantıları iyi-kötü kurmalarını sağlasa da, günlük yaşamda olan bitenler ve yapılanlar arasındaki varlıksal bağlantıları –olan bağlantıları– görmesini pek öğretmiyor. İnsan kafasının kuramayacağı karmaşıklıkta ve inanılmaz bir hızla bilgisayarla kurulan bağlantıların yalnızca bir tür bağlantılar olduğu; günlük yaşamda olan bitenler arasında ve yapılanlar arasındaki ilgilerin/bağlantıların mantıksal bağlantılar olmadığı, varlıksal bağlantılar olduğu –yani kurulacak bağlantılar değil, mevcut olan ve görülecek bağlantılar olduğu– gözden kaçırılıyor.

Böylece “tüketim toplumu”nda “modüler eğitim” yapılıyor: bilgiler, hakkında oldukları şeyler arasında mevcut ilgilere göre değil, bir odadaki eşya modülleri gibi istenildiği zaman yeri değiştirilebilecek modüller sayılıyor. Bu şekilde yapılan eğitim, insanların çoğunun varlıksal bağlantıları görmemesine yol açıyor. Bu da “ne olsa olur” anlayışıyla birleşince, yaşamla ilgili konularda doğru ile yanlış, değerli ve değersiz arasındaki fark ortadan kalmış oluyor.

Bu, aynı zamanda yalnızca tek tek varolanlar arasındaki bağlantıları görmemeye değil, olan bitenlerin ve yapılanların temelindeki bilimsel problemleri, yani onlara yol açan nedenleri de görmemeye neden oluyor. Dikkat ederseniz, bu durum dile bile yansıyor.

Bu dediklerimi, isterseniz, örnekleyeyim: Bugün insanların çoğunun farkında olmadığı bir fark, şu anda olamayan/yapılamayan ama olması/gerçekleştirilmesi mümkün/olanaklı olan ile imkânsız/olanaksız olan arasındaki farktır. Örneğin, doğa yasaları denen yasalara aykırı bir şeyin gerçekleştirilmesi: birisi cinnet geçirip kendini pencereden dışarı atarsa, düşmemesi gibi. Ama başka bir gezegende günün birinde yaşamak mümkün olabilir belki. Ancak çok önemli bir hususu gözardı etmemek gerekiyor. Özellikle Bioetiğin dikkat çektiği bu husus, her yapılabilir olanı yapmamak gerektiği, her gerçekleştirilebilir olanın, etik değeri bakımından değerlendirmeden yapılmaması gerektiğidir.

Olan bağlantıları görme-görmeme konusuyla ilgili bir örnek, son yıllarda Asya ülkelerinden Batıya göç edenlerle ilgili tartışmalar olabilir. Bu tartışmalar, göç eden insanların Avrupa ülkelerine girmemelerinin nasıl sağlanacağı etrafında oluyor, ama bu göçlerin nedenleri ve bu nedenlerin nasıl ortadan kaldırılacağı üzerinde durulmuyor.

Bir örnek de, “ne olsa olur”un dile yansımalarından vereyim. Şöyle diyor bir televizyon kanalının muhabiri: “sizlere şimdi iyi bir gelişmeden söz edeyim: kazada ölen olmamıştır.”!

Bunlar ve bütün olan biten bu gibi olaylar –örneğin bugün yaygınlık kazanan çocuklar için “boğulma oyunu”, büyükler için de “kışkırtma oyunu” gibi sözüm ona “oyunlar”– bize felsefi değer bilgisiyyle yapılan etik eğitiminin gerekliliğini bir daha hatırlatma ihtiyacını duyuruyor.

AÇLIK VE SAVAŞLAR: EN BÜYÜK İNSAN HAKKI İHLALLERİNE NASIL CEVAP VERİYORUZ?

Prof. Dr. Hilal Elver*

İç ve dış savaşlar, açlığın ve beslenme yetersizliğinin en önemli sebepleri olarak bilinmekte. Aynı zamanda, açlığın da savaşlara ve politik çalkantılara neden olduğunu uzak ve yakın tarihimizdeki örneklerden görmekteyiz. Maalesef uluslararası insan hakları ve insanî hukukun oldukça detaylı kurallarına rağmen açlık, beslenme yetersizliği ve kıtlık, 21. yüzyılda dünya nüfusunu beslemekten daha fazla gıda üretilmesine rağmen artarak devam etmekte. Özellikle son yıllarda İkinci Dünya Savaşından beri görülmemiş bir kıtlığın, birkaç ülkede aynı zamanda devam etmesi, gıda sistemlerinde bir şeylerin yanlış gittiğinin bir göstergesi. Temmuz 2022’de yayınlanan FAO’nun en son gıda güvencesi yıllık raporuna göre, şu anda 50 milyon kişi kıtlığa doğru adım adım ilerlemekte. Bir milyara yakın kişi açlıkla mücadele etmekte, 3.2 milyar kişi ise sağlıklı beslenememekte.¹

Küresel ölçekte gıda ve beslenme güvencesindeki olumsuz yükselmenin nedenleri ise FAO’nun raporlarında son yıllarda devamlı olarak tekrar edildiği üzere, iç ve dış savaşlar ve ayaklanmalar, iklim değişikliğinden kaynaklanan kuraklık, su baskınları, siklonlar ve fırtınalar, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik şoklar ve dalgalanmalardır. COVID-19 pandemisi ise, aslında geleceği tahmin edilmekle birlikte dünyayı hazırlıksız yakalayan yeni bir gıda güvencesizliği ve beslenme yetersizliği nedeni olarak dünya gıda güvencesi literatürüne girdi.

Pandemi döneminde gıda tedarik zincirlerinin kırılması, tarım işçilerinin toprakları terk etmesi, üretimin durması, talebin azalmasına neden olmuş, sınırların kapanması ile dünya ticareti büyük ölçüde aksamış ve 2020 yılından beri devam etmekte olan bu sorunların, diğer etkenlerle birleşerek devam etmesiyle dünya bir kısır döngü içine girmiştir.

2022 yılının Şubat ayında başlayan ve halen devam etmekte olan Ukrayna savaşının gıda ticaretine olan olumsuz etkisi ise, açlık sorununu küresel platformlardaki gündemin en önemli konularından biri haline getirmiştir. Ukrayna savaşı önce dünyanın önemli tahıl, gübre ve enerji merkezlerinden biri olan Karadeniz Bölgesi ülkelerini, daha sonra Avrupa ülkelerini etkilemeye başlamış, ardından gıda güvencesi için ithalat yapmak zorunda olan pek çok Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkesi ile gıda yardımlarıyla yaşayan Afrika ülkelerini derin bir gıda krizi içine sokmuştur. Karadeniz, dünyadaki en hacimli tahıl ticaretinin olduğu bölge olarak küresel açlık krizinde etkileyici bir rol oynamıştır.

Unutmayalım ki savaş başlamadan önce bile FAO’nun Gıda Fiyat İndeksi verilerine göre, Şubat 2022’de fiyatlar yeni bir tarihi rekor kırarak özellikle tahıl, mısır, nebatî yağ ve gübre fiyatlarında pandemi öncesine nazaran iki-üç kat artışa neden olmuştur.² Fiyatların aşırı yükselmesiyle Dünya

Gıda Programı (WFP) gıda yardımları için 2019’a nazaran %30 daha fazla ödeme yapmak zorunda kalmıştır.³ Yıllardır savaşlar ve ekonomik sorunlar nedeniyle kıtlığın eşliğinde yaşayan birçok Afrika ülkesi ise bu yeni durumdan fazlasıyla etkilenmiştir. Özellikle Güney Sudan, Nijerya’nın Kuzey Doğusu, Somali ve Yemen’de 30 milyonu aşkın kişi, kitlik tehlikesiyle yaşamakta idi. Malawi, Sudan, Afganistan, Kongo ve Suriye ise milyonlarca insanın gıda yardımı olmadan yaşayamayacağı yerler. Bu ülkelerdeki durum her geçen gün daha da zorlaşmakta ve uluslararası toplum acil önlemlerle cevap vermez ise, kıtlığa doğru gidişe muhakkak gözlemlenmektedir.⁴

Ukrayna savaşı öncesi mevcut olan bütün bu sorunlar, savaşın halen devam etmesi nedeniyle, sıcak savaşın olduğu yerlerde üretimin durması ve yavaşlaması nedeniyle, Karadeniz’deki tahıl ticaretindeki sorunların önümüzdeki yıllarda da devam edeceğini, gıda, enerji ve gübre fiyatlarındaki aşırı artışlar ve enflasyonun da etkisiyle bütün dünyayı etkisi altına alacağını artık biliyoruz.⁵

Ukrayna ve Rusya dünyadaki tahıl ticaretinin %30’unu elinde tutan iki ülke olarak küresel gıda güvencesinde önemli rollere sahipler. Ukrayna, dünyanın dördüncü büyük mısır ihracatçısı. Ayçiçek yağında iki ülke %55’lik bir pay sahibi. Rusya Federasyonu nitrojen gübresinde birinci sırada, potasyumda ikinci sırada, fosfor gübresinde ise üçüncü sırada.⁶

Yine FAO’nun verilerine göre, yaklaşık olarak 50 ülke tahıl ihracatının %30’unu Rusya’dan yapıyor. Bunlardan %26’sı, %50’den fazla tahılını bu iki ülkeden alıyor. Aslında dünyada tahıl ticaretini elinde tutan sadece beş ülkenin olması, gübre üretimi ve ticaretinde ise Rusya ve Belarus’un birlikte çok büyük bir paya sahip olmaları, ayçiçek ve diğer bitki kökenli yağların ticaretinde de Karadeniz ülkelerinin çok önemli bir yeri olması, bu savaşın neden gıda güvencesini diğer savaşlara oranla daha çok tehdit ettiğini bize gösteriyor. Özellikle az gelirli gelişmekte olan ülkeler, en az gelişmiş ülkeler, gıdada ithalata bağımlı olan ülkeler ve bu ülkelerin kırılğan gurupları, bu krizden çok ağır bir biçimde etkileneceklerdir.

Ayrıca Rusya’nın enerji sektöründeki önemli payı bölgesel olarak özellikle Avrupa’yı etkilemekte, ancak enerjinin gıda ve gübre üretimindeki önemli rolü nedeniyle de bütün dünyayı etkilemesi söz konusu. Birçok ülke ihracat kısıtlamaları getirerek iç pazarlardaki yüksek artışları önlemeye çalışıyor. Bunun yanında Batı ülkelerinin Rusya Federasyonuna karşı başlattığı ekonomik ambargo ise dünya gıda ticaretini olumsuz olarak etkileyen bir başka neden. Her ne kadar ABD, İngiltere ve Avrupa topluluğu gıda ticaretinin ambargo dışında tutulduğunu söyleseler bile, uluslararası bankaların Rusya ile

*California Üniversitesinde Hukuk Profesörü.

¹ SOFI 2022

² Impact of the Ukraine-Russia conflict on global food security matters under the mandate of the FAO, bkz: www.fao.org

³ WFP, A Hunger Catastrophe, Marching Toward Starvation

⁴ https://www.oxfam.org/en/press-releases/we-feared-dying-war-now-we-fear-dying-hunger-ukraine-crisis-propelling-hunger-syria

⁵ Hilal Elver, “Ukrayna savaşı milyonlarca insanı nasıl açlığa sürüklüyor?”, Fikir Turu, 07.04.2022, bkz: https://fikirturu.com/jeo-strateji/ukrayna-savaşı-milyonlarca-insanı-nasil-acliga-surukluyor/

⁶ Jennifer Clapp ve Hilal Elver, “The war in Ukraine could spark a hurricane of global hunger”, 31.03.2022, bkz: https://news.trust.org/item/20220331100348-mc151

iş yapmamaları gıda ticaretini durdurmaya yetiyor.⁷ BM Genel Sekreteri, dünyadaki bu acil durumu adeta alarm yaratan bir dille “muhteşem felâket” biçiminde tanımlayarak, milyonlarca kişinin kıtlıkla burun buruna yaşadığı bu dönemin çok uzun sürebileceği ve daha da yayılacağı tehlikesini adeta alarm verir gibi haber vermektedir. Dünya Bankası 12 milyar dolarlık ilâve bir fonun, Ukrayna savaşının getirmiş olduğu felâketlerin telafisine ayrıldığını ilân ederken, gelişmiş ülkeleri geliştirmekte olan ülkelere yardım etmeleri konusunda uyarmaktadır.⁸

Uluslararası toplum, bu uyarılara özellikle insanî yardım kapsamında cevap vermeye çalışmakla birlikte, küresel bir dayanışmanın halen mevcut olmadığını ve savaşın taraflarının bu konuda farklı bakış açıları olduğunu ve uluslararası toplumun, savaşın nedenleri ve sonuçlarıyla ilgili görüş ayrılıklarına sahip olduklarını görüyoruz.

Son günlerdeki olumlu gelişme ise, Türkiye'nin arabuluculuğu ile gerçekleştirilen Karadeniz'de bir tahıl koridorunun açılmasıdır. Türkiye, Ukrayna ve Rusya Federasyonu'nu bir araya getirerek, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Antonio Guterres'in de katılımıyla bir sözleşme imzalamalarını sağlanmış, Karadeniz'de Şubat ayından beri durdurulan deniz trafiğinin başlatılması sağlanmıştır.⁹ Sözleşmenin imzalanması ile İstanbul'da bir koordinasyon ofisi kurulmuş ve ilk mısır yüklü gemi Ağustos'un ilk haftasında Odesa Limanı'ndan ayrılarak, boğazlardan geçmiş ve Lübnan'a varmıştır. Bu gelişme Ukrayna savaşı nedeniyle dünya gıda fiyatlarındaki dalgalanmaları çözmese de, yıllardır artarak devam eden açlığı ortadan kaldırmasa da, acil ihtiyaçlara bir ölçüde yardım etmiştir. Halen savaş halinde olan iki ülkenin aynı masaya oturmaları ve çıkarlarını birleştirmeleri ile sağlanan tahıl koridorunun devamlı çalışması sağlanırsa, kısa dönemli bir rahatlama sağlanabilir. İşte bu nedenle Karadeniz tahıl koridoru, Türkiye'nin bir projesi olarak dünya gıda güvenliği için olumlu bir diplomatik gelişmedir.

Ancak dünyada artarak devam etmekte olan gıda güvencesizliği ve beslenme bozuklukları sorununu çözmek için uzun soluklu politikalara ihtiyaç vardır. Herkesin kabul ettiği gerçek, bugün için dünyada mevcut küresel gıda sistemlerinin ihtiyaca cevap vermediği, açlığı ortadan kaldırmadığı, eşitsizliklere yol açtığı, oligopolik bir sisteme doğru gidildiği, çevreyi kirlettiği, biyolojik çeşitliliği tehdit ettiği, iklim değişikliğini aşırı karbondioksit salınımıyla tetiklediği ve küçük üretici ve çiftçileri dünyanın her tarafında mutsuz ettiği. Sorunlar kabul edilmekle birlikte, çözüm önerileri konusunda farklı görüşler vardır.

İşte bu sorunların tartışılması için, 2021 Eylül ayında BM Genel Sekreteri Guterres, her yıl Davos'ta toplanan Dünya Ekonomik Forumu ile işbirliği yaparak ilk Dünya Gıda Zirvesi'ni düzenledi. Zirvenin amacı tarım ve gıdayı tek bir sistem olarak ele almak, farklı görüşleri bir araya toplamak ve çözüm önerileri saptamak idi. Ne var ki, büyük sermayenin ve finans dünyasının zirveyi hâkimiyeti altına alması, sivil toplum örgütlerinin zirveyi protesto etmelerine, kendilerine verilen yerin aslında sadece göstermelik olduğunu ve büyük sermaye ve finans şirketlerinin, üretim odaklı, yeni teknolojilerin hâkim

olduğu ve veri toplamanın esas alındığı çözüm önerilerinin sorunu çözmek yerine daha da büyüteceği gerekçesiyle zirveye katılmayı reddetmişlerdir.

Bu zirve, gıda sistemlerindeki görüş ayrılıklarının ne kadar derin olduğunu bize göstermesi açısından önemli. 1980'li yıllardan beri süregelen serbest piyasa ekonomisinin ve küreselleşmenin 1990'li yıllarda tarım ve gıdayı dünya ticaretine dahil etmesi, güçlü sermayeleri ile dünya ticaretini elinde tutan birkaç şirketin söz sahibi olduğu bugünkü sistemi getirmiştir. Şu anda dünyada birkaç şirketin ve birkaç ülkenin hâkimiyetinde olan küresel gıda ticareti, yerel pazarları tehdit etmekte, ülkelerin kendi kendine yetme, yerele öncelik verme, kırsal kalkınmayı destekleme, kooperatifleşmeyi hızlandırma politikalarını bırakıp ithalata yönelik gıda sistemlerine geçmelerine neden olmuştur. İlk anda pahalı üretmek yerine, dışarıdan ucuz almak iyi bir çözüm gibi gelmiş, ama zaman içinde özellikle buğday, mısır, pirinç gibi ana gıda maddelerinin dış pazarlardan alınması, millî para değerlerindeki düşüşler nedeniyle zorlaşmaya başlamıştır. Aynı zamanda küçük çiftçilerin üretimi bırakmalarına, köyden kente göçün artmasına yol açmış, tarım toprakları birçok ülkede rantiyeye ve yerleşime açılarak kaybedilmiştir.

Ancak pandemi gibi, tahıl ticaretini elinde tutan ülkelere çıkan savaşlar gibi, iklim değişikliği nedeniyle yaşanan kuraklıklar ve sel baskınları nedeniyle mahsul kayıpları gibi sorunlar, çok sofistike olarak gördüğümüz küresel gıda tedarik zincirlerinin ne kadar kırılabilir olduğunu bize göstermiştir.¹⁰ Şimdilerde yerel üretimin, kendi kendine yetmenin, gübre kullanımına bağımlı olmamak gerektiğinin ve en kısa zamanda agro ekolojide geçmenin önemini yavaş yavaş bütün ülkeler anlamaya başladılar. Bunun anlatılmasında sivil toplum örgütlerinin ve akademisyenlerin büyük önemi var. Yavaş yavaş, son yıllarda ortaya çıkan ve büyük sermaye tarafından çok dikkatle savunulan ve korunan bu küresel endüstriyel gıda sisteminin uzun dönemde yürümeyeceğini, alternatiflerin halen mevcut olduğunu anlamak ve anlatmak gerekiyor. Bunun için de ilk önce demokratik bir anlayışla, herkesin katılımıyla, devletin çiftçisine, üreticisine sahip çıkmasıyla tüketicinin ise bilinçli olarak hareket etmesiyle yeni bir sisteme geçiş gerekiyor. Bu sistem aslında bir anlamda eski sisteme dönmeyi, geleneksel tarımın iyi kısımlarını yeniden yaşatmaya, kırsala önem verirken kentin sorunlarını çözmekle başlıyor. İklim krizinin etkilerini yaşadığımız bu günlerde ekosisteme saygılı gıda sistemlerini geliştirmek, yeni teknolojileri ise gerektiğinde, bilinçli ve herkesin erişebileceği bir biçimde kullanmak, çevreye ve insan haklarına saygılı bir düzeni kurmak halen mümkün. Bunun için politik istek, finansman ve insan kaynaklarının iyi kullanıldığı bir düzene ihtiyaç var. Piyasa ekonomisi tek başına bu sonuca bizi götürmüyor. Bunun için insan hakkı odaklı, çevreye, insana ve insan hakkına saygılı bir gıda sisteminin dünyanın her yerinde kurulması, bütün bunlardan önce küresel dayanışma ve barışın sağlanması gerekir. Barışın olmadığı hiçbir yerde insana ve çevreye yönelik sorunlar asla çözülemiyor. Bunu yıllardır devam edegelen, büyüklü küçükü savaşlar nedeniyle, dünya ekonomisindeki büyümeye rağmen, teknolojinin akıl almaz ilerlemesine rağmen, çözemediğimiz açlık sorunu bize çok güzel gösteriyor.

⁷ Hilal Elver, “Dünya tahıl krizi artık kapıda değil mutfakta, Fikir Turu, 18.07.2021, bkz: <https://fikirturu.com/insan/dunya-tahil-krizi-artik-kapida-degil-mutfakta/>

⁸ Martin Farrer, “Ukraine war has stoked global food crisis that could last years says UNSG”, Guardian, 19.05.2022

⁹ WFP, A Hunger Catastrophe, Marching Toward Starvation

⁹ Hilal Elver ve Pınar Akpınar, “Küresel gıda krizini önlemede Türkiye'nin arabuluculuk rolü”, Anadolu Ajansı, 06.08.2022, bkz: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kuresel-gida-krizini-onlemede-turkiyenin-arabuluculuk-rolu/2654008>

¹⁰ Jennifer Clapp, “Spoiled milk, rotten vegetables, and very broken food system”, 08.05.2020, New York Times, bkz: <https://www.nytimes.com/2020/05/08/opinion/coronavirus-global-food-supply.html>

İNSAN HAKLARI VE ÇİN'LE JEOPOLİTİK OLARAK YÜZLEŞMEK

Prof. Richard Falk*

Uluslararası hayatta geleneksel Büyük Güçlerin insan hakları yetersizliklerini ele almak her zaman sorunlu olmuştur. Bu konu, devlet ve toplum arasındaki iç siyasal ilişkilere değiniyor ve Birleşmiş Milletler Sözleşmesi bile bu tür konuları BM'nin uygulama yetkisinin ötesine taşıyor. Madde 2(7), *uluslararası barış ve güvenlikle ilgili meseleler söz konusu olmadıkça, BM'nin "egemen devletlerin iç işlerine müdahale etmeyeceğini"* teyit eder. Toprak egemenliğine duyulan bu saygı, önemli kararlara ilişkin -egemen olarak kendi bölgesel otoriteleri altında yaşayanların insan hakları ihlalleri kararlarına ilişkin- veto hakkına sahip Güvenlik Konseyinin beş daimi üyesi (P-5) için bu konuyu bir uç noktaya götürüyor.

Ancak 1980'lerde Güney Afrika *apartheid*'in suçluluğuna ilişkin olarak olduğu gibi, ciddi insan hakları ihlalleri hakkında geniş ve derin bir uluslararası konsensüs mevcut olduğunda, uluslararası otorite üzerindeki bu sınırlamanın üstesinden gelinbilir, o zaman da ancak Büyük Güç olmayan devletlerle ilgili olarak aşılabilir. Sonunda Güney Afrika ırkçılığına tepki olarak, güçlü bir ulusötesi sivil toplum dayanışma hareketiyle desteklenen yaptırımlar şeklindeki uluslararası zorlayıcı eyleme girişildi, ülkenin liderleri tarafından yönetildi, ardından etnik eşitliği somutlaştıran ve ırkçılığın önde gelen muhalifi Nelson Mandela'nın başkan seçilmesine ve dünya çapında kahraman bir şahsiyet olarak selamlanmasına yol açan demokratik anayasalcılığa düzenli bir geçiş oldu.

Buna karşılık, Soğuk Savaş sırasında Batı'nın çeşitli Sovyet insan hakları ihlalleri hakkındaki şikâyetleri, Batı'daki bireyci liberalizm ile Doğu'daki kolektivist sosyalizm arasındaki ideolojik bölünmenin her iki tarafında da düşmanlığı harekete geçirmek dışında çok az etkisi oldu. Başka bir deyişle, insan haklarını kötüye kullanma iddiaları, uyumu sağlamak için ciddi bir çabadan ziyade, zaten tehlikeli bir rekabeti yoğunlaştıran jeopolitik bir araç haline geldi ve dünya siyasetinde her biri kendini iyi ve hasmını kötü olarak gören karşıt kutuplar arasında yanıtıcı bir ahlâkî bölünme halini aldı. Soğuk Savaşta her iki taraf da, tercih ettiği devlet/toplum ilişkileri görüşü adına kışkırtıcı müdahalelerin Nükleer Çağda üstlenilemeyecek kadar tehlikeli olduğunu ve birçok gerilim boyutuna rağmen, her iki muhalifin de düşmanın topraklarının güvenliğine dokunmaması gerektiğini takdir etmeye başladı. Büyük bir savaş olma fırsatını kıl payı kaçıran 1962 Küba Füze

Krizi, hem Washington'a hem de Moskova'ya, *kriz yönetiminden*, düşman vatanını tehlikeye atmaktan daha fazlasını öğretti. Ancak bu, Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'ya müdahale etmesini engellemediği gibi, Amerika Birleşik Devletleri'ni de, Latin Amerika, Orta Doğu ve başka yerlere müdahale etmekten engellemedi. Bu konuyla ilgili en önemli nokta, Nükleer Çağda barışın, insan haklarını veya Büyük Güçler arasındaki ilişkilere tehditleri arttıracı başka kışkırtıcı amaçları zorla teşvik etmeye girişmeyecek kadar önemli olduğudur.

Şu anda Batı, özellikle Amerika Birleşik Devletleri, Soğuk Savaştan dolayı kendi kendilerine karşılıklı olarak empoze ettiği bu çatışma sınırlarından habersiz görünen bir kampanya düzenleyerek, Çin ile olan gerilimleri kuvvetlendiriyor. Çeşitli nedenlerle, Çin'e yöneltilen insan hakları ithamları, Güney Afrika'da veya daha önce sömürge yönetimiyle ilgili olarak ortaya çıkan türden küresel ırkçılık karşıtı fikir birliğini oluşturmada başarısız oldu. Çin hükümetinin davranışlarını insan hakları perspektifinden kınamak, başta ABD olmak üzere bazı NATO hükümetleri dışında siyasal ivme kazanmayı başaramadı. Uygur azınlığına yönelik politikalarında ve uygulamalarında en büyük insan hakları suçu olan *soykırım* suçu, esas olarak Sincan eyaletinde yoğunlaşmıştır. Bu ciddi iddialar hem Çin hükümeti hem de Batı değerlerine ve dış politikasına bağlı olmayan birçok insan hakları uzmanı tarafından sorgulanıyor. Uygurlara bu muamelenin rasyonalizasyonu, devlet güvenliği açısından sözde terörist faaliyetlerle bağlantılı ayrılıkçı politikalara tepki veya alternatif olarak, Han milliyetçiliğinin diğer etnik kimlikleri sevmeyen bir boyutu olarak açıklanmaktadır ve Çin hükümetinin bu davranışa rehberlik eden milliyetçi ideolojisinin hakim güncel versiyonudur.

Soykırım suçlamalarını, ciddiyetleri nedeniyle, çatışmacı jeopolitiği Batı mantığının güçlendirilmesi için ahlâkî bir temel olarak hizmet etmek üzere araçsallaştırılmak yerine, onlara, tarafsız ve güvenilir kanıtlar temelinde yaklaşmayı hak ettikleri için soykırım suçlamalarına şüpheyle yaklaşmak için başka nedenler de var. Vatani doğrudan savunmaktan farklı olan, uluslararası çatışmalara ilişkin bu Amerikan zihniyetinin izlediği yol, insan hakları söylemine çatışma yaratan bir rol vererek ve vatandaşları en azından riskli ve muhtemelen maliyetli bir devlet yönetiminin arkasında harekete geçirerek, düşmanı *kötü* olarak göstermektir. Batı'da jeopolitiği ahlâklaştırmanın arka planı, İkinci Dünya Savaşında fa-

*Princeton Üniversitesi Uluslararası Hukuk Emekli Profesörü ve Queen Mary London Üniversitesi Global Hukuk Kürsüsü Profesörü.

**Richard Falk'un metnini İngilizceden Türkçeye çeviren: Elif N. Hamidi.

¹Bkz: ABD Başkanı Joseph R. Biden ve İsrail Başbakanı Yair Lapid tarafından, 14 Temmuz 2022'de imzalanan ABD-İsrail Ortak Kudüs Bildirgesi. Son beş yılda İsrail *apartheid*'ine ilişkin birçok rapor ve analizden biri için bkz: Michael Lynk'in Filistin Özel Raporu olarak İnsan Hakları Konseyine sunduğu nihai rapor (A/Hrc/49/28, 2022).

şizimle ve Soğuk Savaşta komünizmle mücadelede görünürdeki haklılığından kaynaklanmaktadır; ancak Çin'in meydan okuması, en azından geleneksel bölgesel etki alanının dışında, askerî bir meydan okuma değildir.

Konu yabancı ülkeler tarafından uluslararası insan hakları standartlarının ihlal edilmesiyle ilgili kaygıların ifade edilmesi olduğunda, insan hakları diplomasisinin kötüye kullanılmasına ilişkin bu yorum, Birleşik Devletler dış politikasının sergilediği çifte standartlarla ikna edici bir şekilde pekiştirilmektedir. Washington, ABD'nin güçlü ortak dış ekonomik ve güvenlik çıkarlarına sahip olduğu ülkeler tarafından işlendiğinde, en aleni ve en güvenilir şekilde belgelenmiş insan hakları ihlallerine sürekli olarak göz yumar. Bu, Başkan Joe Biden'ın Temmuz 2022'de, dünyanın en kötü şöhretli insan hakları ihlalcilerinden ikisi olan İsrail ve Suudi Arabistan'a yaptığı ziyarette açıkça görüldü, ancak yine de insan haklarına bu belirgin aykırılık örnekleri, Biden'ın bu tür iyi niyet ziyaretleri yapmasını engellemedi. Hatta sessizliğiyle ve daha somut olarak, en son silahları tedarik etmesi ve İsrail'in durumunda, militarizmini sübvans etmesi ya da yerel yönetim için inanılmaz övgü toplamaya resmen katılması, en saygın sivil toplum insan hakları örgütlerinin kapsamlı analizine ve kanıtlara dayanarak, *apartheid* devletini ilan eden sanal bir fikir birliği karşısında, İsrail'in ya da Suudi Arabistan'ın korkunç insan hakları sicillerini önemsemediğini gösterdi¹.

İnsan Hakları Yüksek Komiseri Michelle Bachelet'in insan haklarının teşvik edilmesiyle ilgili işbirliği için karşılıklı olarak tatmin edici düzenlemeler yapmak üzere Çin'e yaptığı yakın tarihli bir görevine ABD'nin resmî tepkisi ek bir şüphe kaynağı oluyor². İnsan hakları gerçekten öncelikli bir kaygı olsaydı, Batı bu misyonu memnuniyetle karşılamalıydı. Bunun yerine, başlangıçtan itibaren, saygın bir uluslararası kurumun özenle hazırlanmış bu misyonu, Batı'da, sürgündeki Uygur militanların, yukarıda tartışıldığı gibi, Çin'e karşı ABD'nin geniş jeopolitik propaganda kampanyasının yürütülmesinde yardımcı oldukları için son derece görünür hale gelen soykırım şikâyetlerini tasdik etmediği için eleştirildi. Çin'deki insan hakları politikalarının ve uygulamalarının Batılı eleştirmenleri, özellikle Yüksek Komiserin, İnsan Hakları Komiserliği adına yaptığı ziyaret, Sincan'daki soykırım propaganda iddialarını doğrulamaması nedeniyle öfkelenildi. Bachelet raporunda, ziyaretin amacının ihlaller veya hakların korunması hakkında açıklamalar yapmak olmadığını, gelecekte Çin hükümetiyle işbirliği içinde çalışmak için yararlı bilgiler toplamak ve etnik azınlıklar da dahil olmak üzere insan haklarının korunması konusunda ilerleme kaydetmek olduğunu açıkladı.

Çin'in dünyanın en egemenlik yönelimli devletlerinden biri olduğuna ve baskıcı hükümetlerin iç özerkliğine diplomatik destek verdiğine şüphe yok. Çin bu anlayışla, son zamanlarda siyasal muhalifleri infaz etmesinin ardından, uluslararası vahşi saldırılar karşısında militarize edilmiş Myanmar hükümetini diplomatik olarak destekledi. Bu tür duruşlarla tutarlı olarak, yabancı hükümetlerden veya uluslararası akademik uzmanlardan gelen, kendi iç davranışlarına bütün eleştirileri de reddediyor. Ancak bu, Çin'in meşru bir devlet olarak uluslararası itibarına kayıtsız kaldığı anlamına gelmiyor. Bu anlayışla, Cenevre'deki İnsan Hakları Konseyi ile işbirliği içinde çalışma isteği, uluslararası halkla ilişkiler imajını cılamaktan ziyade insan hakları sicilini iyileştirmek için samimî bir çabayla daha az motive edilmiş olsa bile, alay edilmek yerine teşvik edilmelidir.

Ortaya atılan argüman, Çin'in insan haklarına ilişkin davranışının her türlü eleştiriden muaf olması gerektiği değil. Özellikle bağımsız sivil toplum kuruluşlarından ve uzmanlarından eleştiriler geliyorsa, bunlar uygundur ve Pekin hükümetinin dış kaynaklardan etkilendiğini kabul etme olasılığı düşük olsa da, Çin'i bunlara yanıt olarak değişiklik yapmaya bile teşvik edebilir. Burada eleştirilen, insan haklarının Çin'in jeopolitik rakibi olan bir siyasal aktörün dış politika gündeminin bir maddesi olarak teşvik etmeyip iç içe geçirilerek kafa karıştırmasıdır.

Temel insan haklarına yönelik toplu ihlallerin en uç örnekleri dışında hepsinde jeopolitik kendi kendini kısıtlamayı haklı çıkaran iki çeşit neden vardır. En zorlayıcı istisnalar, bağımsız olarak doğrulanmış, devam eden veya yakın olan soykırım vakalarıdır (Rwanda, 1994; Rohingya, 2016-17). Küresel kamu mallarının üretiminde jeopolitik aktörler arasında işbirlikçi ilişkilere yönelik azalan umudun yanı sıra, hoşgörü önermenin en önemli nedeni, jeopolitik gerilimlerin artmasıyla yıkıcı savaş risklerinin artmasıdır. Bu özellikle doğrudur, burada olduğu gibi. Yükselen güç olarak Çin ve hakim güç olarak ABD var. Tayvan'la olduğu gibi yüksek profilli çatışan hedefler açısından belirsizlikler var. Sovyetler Birliği ve Nazi Almanyası veya İmparatorluk Japonyasının aksine, Çin'in Amerikan egemenliğine meydan okuması öncelikle ekonomik ve teknokratiktir; ABD'yi jeopolitik piramidin tepesindeki rolünü sürdürmek için askerî gözdağı vermekten başka görünür bir alternatifi olmadan bırakmak, hatta Çin'in vatanında yıkım riskine girmektense arka bahçesinde bile geri adım atacağını varsaymaktır. Eğer bu gerçekten Batı'nın 1990'ların başında Sovyetlerin çöküşünden sonra ortaya çıkan tek kutuplu bir dünya sistemini sürdürmek için büyük stratejisiyse, gerçekten de dünya tarihindeki herhangi bir önceki zamandan daha fazla bir olan bir dünyada yaşıyoruz.

² Bkz: Alfred de Zayas & Richard Falk, "Unjustified Criticism of High Commissioner Michelle Bachelet's Visit to China", CounterPunch, 13 June 2022.

³ Bkz: Graham Allison, *Destined for War: Can America and China Escape the Thucydides Trap?* (2017); Allison, "Taiwan, Thucydides, and U.S.-China War", *National Interest*, 5 Aug 2022.

YAPAY ZEKÂ, KANT'IN AYDINLANMA GÖRÜŞÜ VE ANTROPOLOJİK ÖZGÜRLÜK FENOMENİ ÜZERİNE

Gökçe Çobansoy Hızal*

İnsanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğu olmadan kullanamaması eleştirisinin, Kant tarafından yapılmasının üzerinden neredeyse 250 yıla yakın bir zaman geçmesine ve o günden bugüne bilim dünyasında sayısız ilerlemeler kaydedilmesine rağmen, Kant'ın bu eleştirisinin halen büyük ölçüde geçerli olması, aydınlanmaya giden yolda ne kadar mesafe kat ettiğimize ilişkin hayal kırıklığı yaratmaktadır.

İnsanlık bir yandan kendisi gibi düşünen, kendisini taklit eden mekanizmalar oluşturmaya çalışırken bir yandan da oluşturduğu bu mekanizma ve gelişmiş teknolojilerle, türün gerçek üyelerinin, tek tek kişilerin, insansal olanaklarını –özellikle aklını özgürce kullanma olanağını– ellerinden almakta, deyim yerindeyse insanları robotlaştırırken robotları insanlaştırmaya çalışmaktadır¹.

2016 yılında ABD seçimlerinde oy kullanan milyonlarca seçmen ya da bunların bir kısmı oylarını kendi akıllarını kullanarak verdiklerini pek tabii ki ileri sürbilse de, 2018 yılında patlak veren Cambridge Analytica Skandalı durumunun pek de öyle olmadığını ortaya koymaktadır².

Cambridge Analytica şirketi, o dönemde siyasî partilere danışmanlık hizmeti vermekte ve bunu yaparken elde ettiği kişisel verilerini –her bir kişiye ilişkin 5000 veri noktasını– oldukça gelişmiş yapay zekâ algoritmaları ile işleyerek tamamen ilgili kişiye özel haber, video, reklam vb. içeriklere dönüştürmektedir. Bu içerikler, daha sonra veri sahibi kişilere yeniden iletilmekte ve seçmenlerin bir ruh halinden diğerine geçmelerini sağlayarak, kararsızların belirli bir yönde –Cambridge Analytica Şirketinden danışmanlık alanların istediği şekilde– karar vermesine sebep olmaktadır. Bunu yaparken, ortalama bir kişinin kendisiyle ilgili sayması mümkün olmayan, beş bin adet veri noktasının büyük bir titizlikle incelendiğine bir kez daha dikkatlerin çekilmesinde fayda bulunmaktadır. Söz konusu durumun sadece 2016 ABD seçimlerinde değil, İngiltere'nin Avrupa Birliğinden çıkıp çıkmamasına ilişkin oylamada, Meksika'da, Malezya'da, Kenya'da, yaklaşık 100 seçim kampanyasında ve 30 ülkede de kullanıldığını belirtmek gerekmektedir³⁻⁴.

Böylece bu örnekte belirtilen şirketin yapay zekâ algoritmasının kılavuzluğunda aklını ve oyunu kullanan kişiler açısından aydınlanma ve özgürlük olanaklarının ne derece mümkün kılındığı ya da hayatımızın her alanında yapay zekâ algoritmalarına maruz kalan bizler

için özgürlük ve aydınlanmanın ne ölçüde mümkün olduğu bir kez daha akıllarda soru işareti bırakmaktadır.

Bilim ve teknoloji dünyasında yaklaşık yetmiş yıldır üzerine kafa yorulan bir konu olan yapay zekâ, son dönemde, insan haklarına ilişkin taşıdığı riskleri ve doğurduğu etik problemleri ile sıkça gündeme gelmeye başlamıştır. Tam da bu nedenle dünya çapında yapay zekânın etik ve sorumlu bir şekilde geliştirilmesi için birtakım ilkeler yayımlanmakta ve hatta bağlayıcı hukuk kuralları üzerinde çalışmalar yürütülmektedir.

Diğer yandan günümüzde hayatımızın her alanına nüfuz eden ve gün geçtikçe etki alanını genişleten yapay zekânın, bilim dünyasının tanımı üzerinde uzlaşa sağlayamadığı bir kavram olduğu da görülmektedir. Bu nedenle de genellikle eserler yahut hukukî metinler yapay zekâyı tanımlayarak başlamaktadır⁵.

Yapay zekâyâ ilişkin literatürde de birden fazla tanıma rastlamak mümkündür. Örneğin Nils J. Nilsson yapay zekâyı en basit tanımı ile, makinelere zekâ kazandırmaya yönelik etkinlik olarak tanımlamakta; zeâyı da bir varlığın kendi ortamında doğru ve olan biteni ön-gören bir şekilde işlev görmesini sağlayan bir nitelik şeklinde ifade etmektedir⁶. Yapay zekânın aslında zeki olmadığını, kendi yaptığı çıkarımların sonuçlarını dahi anlama yeteneğinden yoksun olduğunu belirten Virginia Dignum ise, yapay zekâyı çevresinden veriler toplayan ve verilen amaç kapsamında başarı şansını yükseltmek için girişimlerde bulunan bir insan icadı olarak tanımlamakta ve buradaki yapay kelimesinin 'doğal'ın karşıtı olarak kullanıldığını, aslında yapay zekâyı çalışmamızın bir nedeninin de doğal zekâyı daha iyi kavramaya çalışma çabası olduğunu belirtmektedir⁷. Gerçekten de yapay zekâ teriminin ilk olarak kullanıldığı 1956 Dartmouth Çalıştayı'nın proje önerisi metninde, insana ait fenomenlerden olan öğrenmenin bütün yönlerinin ya da zeânın diğer bir özelliğinin, bir makinenin onu simüle edebilmesine olanak tanıyacak şekilde ayrıntılı bir halde tanımlanıp tanımlanamayacağı üzerinde çalışılmak istendiğinin belirtildiği görülmektedir⁸. İnsanın düşünme fenomeninin makinelerce simüle edilebilecek detayda tanımlanıp tanımlanamayacağı sorusundan önce aslında, Alan Turing'in 1950 tarihinde makinelerin düşünüp düşünemeyeceği sorusu üzerinde duran bir makale yazdığını da belirtmek gerekli görünmektedir⁹.

Dolayısıyla yapay zekânın gelişimine ilişkin sürecin, insanın zekâsının bir özelliği olduğu belirtilen düşünce-

* Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları Anabilim Dalı Doktora öğrencisi, İnsan Hakları ve Yeni Teknolojiler Hukuku Koordinatörü.

¹ Bu benzetme dünyada da sıkça kullanılmakta ise de, bu ifadeyi bir eleştiri olarak bugünden çok daha evvel, Hocam Prof. Dr. İoanna Kuçuradi'den duyduğumu belirtmeliyim.

² <https://www.nytimes.com/2018/04/04/us/politics/cambridge-analytica-scandal-fallout.html>

³ <https://qz.com/1239762/cambridge-analytica-scandal-all-the-countries-where-scl-elections-claims-to-have-worked/>

⁴ <https://www.imdb.com/title/tt4736550/>

⁵ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021PC0206&from=EN>

⁶ Nilsson, Nils J., *Yapay Zekâ/Geçmiş ve Geleceği*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2019, 2. Basım, s.13.

⁷ Dignum, Virginia, *Responsible Artificial Intelligence, How Develop and Use AI in a Responsible Way*, Springer, ISBN 978-3-030-30371-6 (e-Book), s. 3.

⁸ <https://ojs.aaai.org/index.php/aimagazine/article/view/1904>

⁹ Detaylı bilgi için beniz. <https://academic.oup.com/mind/article-pdf/LIX/236/433/30123314/lix-236-433.pdf>

bilme yetisi üzerine başladığını belirtmek mümkündür. Öte yandan insana ait düşünme yetisinin bugün yapay zekâ tarafından gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği de halen tartışma konusudur. Ayşe Acar'a göre "dar yapay zekânın" düşünebildiğini ifade etmek, felsefeyi dil analinize indirgeyen analitik felsefeciler dışında diğer pek çok köklü felsefi gelenek açısından olanaklı değildir¹⁰. Bir başka açıdan da yapay zekânın insan için bir varoluşsal risk taşıyıp taşımadığı da tartışılır hale gelmiş bulunmaktadır¹¹.

İnsanı, tür olarak insanı, diğer türlerden farklı kılan en önemli varlık özelliklerinden biri olan özgürlük, Kant'a göre, istemenin nedenselliğidir, pratik aklın kendi kendisini yönetmesidir¹². Diğer yandan bu özgürlük, akli kullanma özgürlüğü, aydınlanma için de gerekli olan tek şeydir. Kant, 1784 yılında kaleme aldığı "Aydınlanma Nedir?" başlıklı yazısında¹³ aydınlanmanın insanın kendi isteği ile düştüğü ergin olmama durumundan çıkışı olarak tanımlamakta; ergin olmama halini ise "insanın aklını bir başkasının kılavuzluğu olmaksızın kullanamaması" olarak ifade etmektedir.

Kant'a göre insan, bu ergin olmama durumuna kendi isteği ya da suçu ile düşmüştür çünkü aklını başkalarının kılavuzluğuna bırakmak tembelliğine alışmıştır ve tam da bu tembellik ve korkaklık nedeniyle çoğu insan tüm yaşamı boyunca ergin olmama durumundan çıkamamaktadır¹⁴. Üstelik insan bunu, doğa kendisini bir dış nedensellikten özgür kılmasına rağmen yapmakta ve kendisine neredeyse ikinci bir doğa yerine geçen ergin olmama hali yaratmaktadır. Ergin olmama hali içinde olan kişi için düşünmeyi sıkıcı bir iş olduğunu belirten Kant "benim yerime düşünen bir kitabım, vicdanımın yerini tutan bir din adamım, perhizim ile ilgilenerek sağlığım için karar veren bir doktorum oldu mu, zahmete katlanmama hiç gerek kalmaz artık. Para harcayabildiğim sürece düşünüp düşünmemem pek o kadar da önemli değildir; bu sıkıcı ve yorucu işten başkaları beni kurtaracaktır"¹⁵ demektedir; her birey için neredeyse ikinci bir doğa yerini alan bu ergin olmayıştan kurtuluşun zorluğuna da değinmektedir. Ayrıca başkalarının gözetim ve denetimini üzerine alanların da insanların ergin olmaya doğru attıkları adımları sıkıntılı ve tehlikeli bulmaları için de ellerinden geleni yapacaklarını ifade etmektedir.

Kant'a göre bu durumdan kurtulmak için gereken tek şey ise özgürlüktür, bu özgürlük de akli kullanma özgürlüğüdür. İnsan kendinde bulunan akli iradesiyle ve cesaretiyle kullanmaktadır. Bu noktada Kant için aydınlanmanın bireysel bir çabaya işaret ettiği kadar, bireyin dışındaki ortam ve koşullarla da ilgili olduğu belirtilmektedir¹⁶.

Mengüşoğlu'na göre ise özgürlük, insanın fenomenlerinden, varlık koşullarından biridir ve Geist, akıl, isteme vb. yeteneklerin bir işi değildir; insanın bütün varlığı ile, bütün yapıp-etmeleriyle, edimleriyle ilgilidir. Mengüşoğlu insanın yapıp-etmelerini düzenleyebilmesi ve bunları bir sıra dahilinde gerçekleştirebilmesi için özgür olması gerektiğini, ancak ontolojik temellere dayanan antropoloji bakımından özgürlüğün bir olanak olduğunu, bunun gerçekleşmesi/gerçekleştirilmesinin insanın kendisinin işi olduğunu belirtmektedir¹⁷. Mengüşoğlu ayrıca özgürlüğün gelişme derecesinin her insanda değiştiğini, bunun da insanı yöneten değerlere bağlı olduğunu belirtir. Bir başka deyişle burada değerlerin determinasyonu söz konusudur; araç değerlerin determinasyonu özgürlüğü en aza indirirken, yüksek değerlerin determinasyonu altında insan özgür olmada en yüksek dereceye ulaşabilmektedir¹⁸.

Gerek Kant gerek Mengüşoğlu'na göre özgür olmak insanın kendi iradesi ile ulaşabileceği bir durumdur. Ancak bugün gelinen noktada yapay zekâ teknolojisinin kimi kullanım şekillerinin, tam da Kant'ın belirttiği gibi insanın aklını özgürce kullanmasının önünde engel olarak konumlandırıldığı, yahut Mengüşoğlu'nun işaret ettiği gibi yüksek değerlerin oluşumuna engel oluşturması mümkün görülmektedir.

Bu tarz endişelerin yansımalarını Avrupa Birliği nezdinde çıkartılan Yapay Zekâ'ya ilişkin taslak düzenlemede de görmek mümkün olmaktadır. AB Yapay Zekâ taslak düzenlemesinde insanın bilincinin ötesinde subliminal teknikler içeren ve kendisine veya başka bir kişiye fiziksel veya psikolojik zarar verecek şekilde kişinin davranışını esaslı bir şekilde bozan yapay zekâ uygulamalarının geliştirilmesi yahut kullanılması yasaklanmıştır¹⁹.

Her ne kadar bugüne kadar yaygın yazılı ve görsel medya ile benzeri durumların oluşturulduğu –kişilerin kararlarının yönlendirildiği– ileri sürülebilecekse de, buradaki durumun klasik yöntemlerden biraz daha farklılaştığını belirtmek uygun olacaktır. Öncelikle yapay zekâ teknolojisinin ve büyük verinin işin içine girmesi ile daha önce bilinmesi mümkün olmayacak kadar çok veriye erişim ve bu verilerin çok ayrıntılı ve hızlı bir şekilde işlenmesi mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla da kişiler açısından kaçınılması ve içinden çıkılması çok güç durumlar oluşturabilmektedir.

Günümüzde hem teknolojiyi geliştirenlerin hem kullananların, bu teknolojiyi insanın aydınlanmasının önünde bir başka engel olacak şekilde değil de ona hizmet edecek şekilde geliştirmesi ya da kullanması bir zorunluluk gibi görünmektedir.

¹⁰ Acar, Ayşe, "Yapay Zekâ Çalışmalarında Kant Felsefesinin Yeri", *Genetikten Kuantuma/Genç Bilimcilerimiz Anlatıyor*, Korkmaz E. Eren, Sezgin Erdiç (ed), İstanbul: Siyah Kitap, 2021, s. 365-389.

¹¹ <https://academic.oup.com/mind/article-pdf/LIX/236/433/30123314/lix-236-433.pdf>, <https://observer.com/2015/08/stephen-hawking-clon-musk-and-bill-gates-warn-about-artificial-intelligence/>

¹² Mengüşoğlu, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 3. Basım, 2021, s. 205.

¹³ <http://www.columbia.edu/acis/ets/CCREAD/etscc/kant.html>

¹⁴ <https://mkaymak.wordpress.com/aydinlanma-nedir-sorusuna-yanit-2/>

¹⁵ <https://mkaymak.wordpress.com/aydinlanma-nedir-sorusuna-yanit-2/>

¹⁶ Hülür H., Bircan U., *Journal of Modernism and Postmodernism Studies*, December 2020, Vol.1, Issue 2, p. 24, <https://dergi.modernizm.org/index.php/journal/article/view/18>

¹⁷ Mengüşoğlu, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 3. Basım, 2021, s. 204-209.

¹⁸ A.g.e., s. 215.

¹⁹ https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:e0649735-a372-11eb-9585-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF

Av. Fikret İlkiz

“İNSAN HAKLARI, HUKUK VE ADALETİN TEK ADRESİDİR”

Avukat Fikret İlkiz, 45 yıldır hakları ihlal edilenlerin haklarını savunmaya, onların sesi olmaya devam ediyor. 1977’den beri hak, hukuk ve adalet mücadelesini aralıksız sürdüren İlkiz, dünyanın neresinde olursa olsun, hukuk ve adaletin tek adresinin insan hakları olduğuna vurgu yapıyor. “Hukuk ve adaleti insan hakları üretmelidir. 45 yılın bana öğrettiği budur ve hâlâ öğrenciyim” diyen İlkiz ile adil bir devletin nasıl mümkün kılınabileceği üzerine konuştuk, Türkiye’de hukuku yeniden düşündük, genç hukukçuların yaşamada etkili olabilmesinin yolları üzerine kafa yorduk, Dezenformasyon Yasasını ve basın özgürlüğünü sorguladık.

SÖYLEŞİ: *Elif N. Hamidi*

1977’den beri hak, hukuk ve adalet mücadeledenizi sürdürüyorsunuz. Hakları ihlal edilenlerin haklarını savunmaya çalıştığınız avukatlık mesleğinde 45 yılı doldurdunuz. Yaklaşık yarım yüzyıllık bu zaman dilimini hukuk ve adalet bağlamında değerlendirir misiniz?

Avukatlık mesleğinde 45 yılı doldurmuş olmak, bir başkası size söylediğinde farkına vardığım bir olgu benim için. Yaşadıklarınızı değerlendirmek çok zor. Yaşadığınız anlar geçmiş zamana dönüşmeden, olanları ve yaşadıklarınızı değerlendirmek için fırsatınız olmayan bir ülkede hızlıca yaşıyorsunuz. Çok şey görüyor ve birçok şeye tanık oluyorsunuz. Ama Türkiye kadar hızlı yaşanan ve olayların hızla üzerinize geldiği bir ülke yoktur herhalde. Örneğin sıkıyönetimi yaşıyorsunuz, “sıkıyönetim zamanı davalardaki hukukun zorlukları bitti” dedğiniz anda ve kendinizi sıkıyönetim ortamından çıkmış gibi hissettiğinizde, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin bulunduğu bir hukuk ortamına sürükleniyorsunuz. Sonra olağanüstü hal dönemi... Adalet arıyorsunuz! Her rejimde olağanüstü hallerin zorluklarını yaşarken çekilen sıkıntıları ve acıları hukuk mücadelesi içinde hissetmiyorsunuz veya az hissediyorsunuz. Ama sonuçları ve yaşadıklarınızı, geriye kalan acılar, kayıplar, sıkıntılar iz bırakıyor. İşte o zaman kendi kendinize bütün bunlara nasıl katlandığınızı soruyorsunuz ve yüzünüzdeki acı gülümseme, yüreğinizde sızılar yaratıyor. Belki şöyle özetleyebilirim: sevinçleri az, ama çok değerli olan, sıkıntıları çok, ama elimizden geldiğince hukuk ve adalet arayışından vazgeçmediğimiz bir mücadelenin içinde hissetmediklerinizi tekrar tekrar yaşamak yorucu. Şikâyetçi olmak bir yana, avukatların görevi olduğuna inandığımız bu süreçler bizim seçimimizdi. İnsan haklarının, dünyanın neresinde olursa olsun hukuk ve adaletin tek adresi olduğunu öğrendik. Hukuk ve adaleti insan hakları üretmelidir. “45 yılın bana öğrettiği budur” diyebilirim ve hâlâ öğrenciyim.

Siyasetin yargıyı yönlendirdiği toplumlarda hukuk ve adalete olan güven de sarsılıyor kaçınılmaz olarak. Adil bir devlet/toplum adeta bir hayal, bir ütopya imiş gibi düşünülüyor. Adil bir devlet/toplum nasıl mümkün kılır?

Söylediğim gibi hukuk tek başına hiçbir işe yaramaz. Adalet kimin için vardır? Başka türlü sorulm: hukuk ne işe yarar? Adaleti ve hukuku ütopya olarak görebilirsiniz. Ama imkânsız görerseniz bile imkânsız istemekten vazgeçmemek gerekir. Sorun adil bir devlet yaratmak sorunu değildir bence. Asıl sorun devletin hukuka bağlılığı değil, devletin elinde bulunan siyasal iktidar gücünü sınırlandıran bir hukuk sistemi yaratmak ve korumaktır. Devlet, demokratik hukuk devleti olarak hesap verebilir olmalıdır ve şeffaf olmalıdır. Bu kendi kendine olmaz. Gün ışığında yönetim, devletlerin katlanmak zorunda oldukları bir yönetim biçimi değil, hukukun emridir, uymak zorunda olan devlettir. Aksi olursa, hesap soracak olan toplumdur. Demokratik hukuk devletini yaratmak hayal değildir. Üç erk, yani yasama, yürütme ve bağımsız yargı bu nedenle çok önemlidir ve bunların içinde en önde gelen, yargının bağımsızlığına ve tarafsızlığına inanmak ve güvenmekten geçer. Çünkü siyasal iktidarı, anayasa ve kanunlarla sınırlandırabilen yargıdır.

Haluk İnanıcı tarafından derlenen ve 2015 yılında yayınlanan “Türkiye’de Hukuku Yeniden Düşünmek” başlıklı kitapta sizin de bir yazınız yer alıyor. Bu kitabın adından yola çıkarak soracak olursam, Türkiye’de hukuku yeniden düşündüğünüzde nereye varıyorsunuz ya da yoldaki manzara nasıl?

İsterseniz, sorunuzla bağlantılı olduğuna inandığım için, kaldığım yerden devam edeyim. Nereden başladık ve nereye geldik? Kuvvetler ayrılığı neden önemlidir? Yasama, yürütme, yargı arasındaki kuvvetler ayrılığı fikri ve uygulaması kuvvetler arasında olması gereken *denetim midir, denge midir?* Hangi kuvvet hangisinden üstündür? Birinin diğeri üzerinde üstünlüğü olmalı mıdır? Yargının güçler arasındaki yerini yasama ve yürütme gücüyle birlikte değerlendirmeliyiz. Anayasada “kuvvetler ayrılığı”, devlet organları arasında üstünlük sıralaması anlamına gelmez; devlet yetki ve görevlerinin kullanılmasından ibarettir. Üstünlük Anayasa ve kanunlardadır. Yüzyılların öğrettiğine göre daha doğrusu, insan haklarıdır. İnsan haklarına dayanan hukuktur, adalettir. Yargının en hayati rolü, iktidarların gücünü ister yürütme ister yasama organı olsun Anayasa, kanunlar ve hukukla ve temel insan haklarıyla sınırlandırabilmesi, yargısal denetim gücünü kullanabilmesidir. Yargının, devletin diğer organlarından üstün olduğunu kabul edebilmek gerekir. Bunun için Prof. Dr. İl Han Özyay Hoca’nın dediği gibi

yargının eşitler arasında önde gelen/primus inter pares olduğunu kabul etmelidir. Dahası, önde gelmesinin nedeni gerçek bir üstünlük olması şarttır. İşte sizin “siyasetin yargıya etkisi” dediğiniz değerlendirmenize neden olan sıkıntıların asıl kaynağı budur. 2017 Anayasa değişiklikleriyle asıl yapılan, yargı organının diğer devlet organları karşısında eşitler arasında önde gelme özelliğinin ve diğer organlar karşısında gerçek bir üstünlüğe sahip olmasının reddidir. Yargının yasama ve yürütme karşısındaki rolünün yaşama geçirilmesi için bağımsızlığının ve tarafsızlığının sağlanması artık eskisinden çok daha önemlidir. Yargının bizatihi kendisi, eşitler arasında önde gelen gücünü ve gerçek üstünlüğü istemelidir. Aksi takdirde yargının bağımsızlığı yanında tarafsızlığını da vurgulamak için yapılan Anayasa değişikliğinin hiçbir yararı ve kıymeti yoktur. 2019 yılında açıklanan Yargı Stratejisi Reformundaki ifadeyle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi getirilmiş olmakla kuvvetler ayrılığı ilkesiyle yargının rolü kuvvetlenmiş olmuyor. Aksine güçsüz ve eşitler arasında bile en sonda geliyor, tıpkı yasama organı gibi.

Uluslararası belgeler ve AIHM gibi mekanizmaların iç hukuktaki etkisine ilişkin eğilimle ilgili ne düşünüyorsunuz?

Çok endişeliyim ve olacıklardan çok kaygılıyım. Herhalde hiç ortaya çıkmaması gereken bir durumu soruyorsunuz diye düşünüyorum. Anayasa Mahkemesi kararları dahil AIHS'nin tarafı olan bir devlet olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının uygulanmaması ve/veya tanınmaması hakkında düşüncemi soruyorsunuz. Bazı tarihler insanlık tarihine kazanmıştır. 4 Kasım 1950 tarihi yaşanmış, unutulmaz ve affedilmez acıları, kurumuş gözyaşları ve gerçek olayları hatırlatır. Avrupa Konseyi, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra kuruldu. 5 Mayıs 1949 tarihinde imzaya açılan Avrupa Konseyi Statüsü, yedi devletin onaylamasıyla 3 Ağustos 1949'da yürürlüğe girdi. Statünün amacı, Başlangıç bölümünün üçüncü paragrafında “Halkların ortak mirası olan ve her gerçek demokrasinin dayandığı insan özgürlüğünün, siyasal özgürlük ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin kaynağı olan düşünsel ve moral değerlere sarsılmaz biçimde bağlılık” olarak vurgulanmıştır. Ülkemizde, 12.12.1949 kabul tarihli 5456 sayılı “Avrupa Konseyi'nin Kurulması Hakkında İmzalanmış Olan Statünün Onanmasına Dair Kanun” kabul edildi (R.G. 17.12.1949-7382). 8 Ağustos 1949'da Avrupa Konseyi'ne katılma kararını bildiren Türkiye, onay belgesini 13 Nisan 1950'de AK Genel Sekreterliğine iletmış olmakla bu tarihte Avrupa Konseyi Statüsüne katıldı. Avrupa Konseyi'ne üye devletlerin dışişleri bakanlarının 4 Kasım 1950'de imzaladıkları İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunması Avrupa Sözleşmesi, 3 Eylül 1953 tarihinde yürürlüğe girdi. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, insan haklarının ihlalinin doğan zararları gidermek üzere AIHS'ne göre kurulan ulusüstü mahkemedir. Türkiye, 4 Kasım 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları

Sözleşmesini imzaladı. Sözleşmenin (AIHS) imzalanmasının üzerinden 72 yıl geçti. 10 Mart 1954 kabul tarihli 6366 sayılı “İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi ve Buna Ek Protokolün Tasdiki Hakkında Kanun” kabul edildi (R.G. 19.03.1954) ve onay belgesi AK Genel Sekreterliği'ne 18 Mayıs 1954 tarihinde depo edilmiş olmakla, AIHS bu tarihten itibaren Türkiye'de yürürlüğe girdi. Sözleşmeye göre öncelikle Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na başvuru yapmak gerekiyordu, Komisyonun “kabul edilebilirlik” kararı vermesi halinde bireysel başvuru Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne gidebiliyordu. Sözleşme sistemine göre yapılan o yıllarda ilk bireysel başvuru, (X/Almanya) başvurusuydu. 23 Eylül 1955'te Avrupa İnsan Hakları Komisyonu tarafından ilk karar 65 yıl önce verilmiş oldu. Daha sonra Komisyon kaldırıldı. Türkiye, 4 Kasım 1950'de imzaladığı ve ülkemizde 1954'te yürürlüğe giren ulusüstü mahkemeye bireysel başvuru hakkını, 28 Ocak 1987'de tanıdı. Türkiye 1989 yılında, AIHM'nin zorunlu yargı yetkisini tanıdı. AIHS 68 yıldır Türkiye'nin iç hukukunda kanundur. Temel hak ve hürriyetler bakımından bir çatışma yaşanır ve önce hangi kanunun uygulanacağı sorusuyla karşılaşırsa, Anayasaya göre öncelikle AIHS uygulanacaktır. AIHM ikincil yargılama yapar, “hak ihlallerini karara bağlayan” ulusüstü bir mahkemedir. Tarihleriyle birlikte geçirilen evreleri ve Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olarak bilinen 4 Kasım 1950 tarihinde imzaladığı Sözleşmenin uygulanması ve özellikle 1987 yılından itibaren AIHM kararlarının iç hukukumuzda yarattığı değişiklikler, insan haklarının korunması açısından bir kazanımdır. Ancak günümüzde geline nokta bakımından AIHM tarafından verilen 11 Temmuz 2022 tarihindeki kararıyla Türkiye'nin Sözleşmenin 46'ncı maddesine göre Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarını uygulamayan bir ülke olduğuna karar verilmiştir. Üzücü ve endişe verici bir durumdur. Çünkü Sözleşmenin 46'ncı maddesine göre yüksek sözleşmeciler taraflar tarafından davalarda Mahkemenin verdiği kesinleşmiş kararlara uymayı taahhüt etmişlerdir. Ama Türkiye bu taahhüdünü bir davada yerine getirmemiştir. Bu yüzden AIHM kararlarının bağlayıcılığına uyması gerekirken uymadığı için, hakkında verilen karar Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından Konseyden ihracına kadar gidecek bir sürecin başlamasına neden olunmuştur. Bu durum çok endişe vericidir.

Özellikle torba yasalarla, insan haklarının korunmasını engelleyebilecek düzenlemeler kolayca getirilebiliyor. En son tartışılan Dezenformasyon Yasası da bunlardan biri. Bunlar hakkında ne düşünüyorsunuz ve genç hukukçuların yasamada etkili olabilmesinin yolları nelerdir?

Genç hukukçuların yasamada etkili olabilmesinin yolları vardır kuşkusuz. İlki “neden?” sorusunu sormaktır. Örneğin “ne suçtur?”, “neden suçtur?” soruları veya “kanun yapmak nasıl bir şeydir?”

Önce ceza hukuku alanından örnek verelim. Bir ülkenin kanun yaparken amacı, suç ve ceza siyaseti ve felsefesi olmalıdır. Neyin suç sayılacağı kanunla düzenlenir. Hangi eylemin “suç” olduğu kanunda gösterileceğine göre, hukuka aykırı eylemlerin suç olarak tanımlanması siyasal iktidarın “siyasal tercihidir”. Çünkü “suç” sayılan hukuka aykırı eylemi saptayarak “tanımlayan” ve “yaptırımı” belirleyerek ceza normunu koyan bu siyasal güçtür. Önceki sorularınızda yer alan adil devlet kavramıyla bağlantılı olan bir durumu saptamakta yarar var.

Siyasal güç, temel insan hakları ve özgürlükleri başta olmak üzere Anayasa ve ulusal üstü sözleşmelerdeki kurullarla sınırlıdır. Ceza normunun “suç” olarak tanımladığı “yasak kuralı” ile koruduğu hukuksal yarara ve verilen cezaya göre ülkenin ceza kanunlarına bakılarak o ülkenin “demokratik” olup olmadığı belirlenir. Anayasa Mahkemesinin birçok kararı yasa koyucunun kanun yapma iradesi hakkındadır ve devletin dilediği eylemi suç sayarak ceza tayin eden mantığının demokrasiye aykırı olduğunu söyler.

Yasa koyucunun kanun yaparken kişinin temel hak ve özgürlüklerini aklına estdiği gibi sınırlandıramayacağını ve istediği gibi “ceza” koyamayacağını AYM şöyle ifade ediyordu: “...yasa koyucu kamu yararı düşüncesiyle eylemlere dilediği miktarda ceza saptayamayacağı gibi, kişinin temel hak ve özgürlüklerini demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olarak sınırlayamaz. Yasa koyucunun ceza saptamadaki yetkisinin sınırını hukuk devleti ilkesi oluşturur. Cezaların, suçların ağırlık derecesine göre önleme ve iyileştirme amaçları da göz önünde tutularak adaletli bir ölçü içinde konulması ceza hukukunun temel ilkelerindedir” (AYM. E. 1991/35, K. 1991/13, K ve 06.06.1991 tarihli kararı).

Şimdi gelelim şuna: Acaba neden torba kanun yapmak tercih ediliyor? Bağlantılı olarak eski ama tarihsel bir soru soralım: Kanun, siyasî rüşvet olabilir mi? Roma Hukukunda “torba kanun” öyleymiş, bu nedenle yasaklanmış. Kanun tasarınız, seçtiğiniz konulara bağlı olarak “muvazaalı kanun” kabul edilebilir ve bu nedenle yasaklanabilirmiş. Örneğin M.Ö. 91’de Livius Drusus, kanun teklifi yarılamaya ve senatonun yeniden yapılandırılmasına ait olduğu halde, aynı kanun teklifinin içine bütün İtalya halkına Roma vatandaşlığı tanınmasını, toprak dağıtılmasını ve buğday verilmesini sağlayan maddeler de eklemiştir. Bu yüzden Senato, bu kanun teklifinin “lex Caecilia et Didia” ilkesine aykırı olduğunu kabul ederek halk meclisinde oylanmasına onay vermemiş.

“Roma Hukuku’nda Torba Yasa Yasağı”/“Leges Saturae [v]e lex Caecilia et Didia” başlıklı yazısında Prof. Dr. Pervin Somer “torba kanun” yapmanın neden yasak olduğunu yazmıştı.

Kanun koymaktaki en önemli husus “tek konu gerekliliği kuralı”. Yani temel ilke “tek konu”, “tek

kanun”. Antik toplumlarda bile kural böyle. Örneğin Hammurabi Kanunları ve On Emir bu yüzden herkes için basit ve anlaşılır kurallardır. Tarafların üzerinde anlaştıkları ve aralarında geçerli olacağına dair mutabakata vardıkları kurullar bütününe eskiden Roma’da “Lex” deniyordu, bugün biz “kanun” diyoruz. Roma’da halk meclisinde kanun koyma faaliyetinin başlaması için *magistra*’nın bir kanun teklifi hazırlaması gerekiyordu. Kanun teklifleri Senatoda görüşüldükten sonra halka ilân edilir ve *magistra* oylama gününü belirten bir davetle halk meclisini toplandıya çağırırdı. Toplantıda kanun teklifinin gerekçesini açıklayan *magistra* tasarımı bir kez daha okurdu. Oy verme hakkı olan vatandaşlar bu kanun teklifine uyup uymadıkları hususundaki *magistranın* sorusuna yanıt verirler ve oylama sonucu açıklanır, bazen kabul edilen kanunlar toplumun öğrenmesi için ilân edilirdi.

Roma’da aynı kanun içinde değişik ve ilgisiz maddelerin düzenlenmesi, yani torba kanun yapmak yasaklanmıştı. Çünkü böylece halkın istemediği bazı konuların, kanunlaşması istenilen teklifler arasına karıştırılarak kanunlaşması ve halkın oylama sırasında yanıtılması önlenmek istenmişti. “Zira tek başına oylandığında meclisten geçmeyecek olan kanun maddelerinin, bu yolla kabul edilmesi mümkün diğer maddelerle birlikte ve tek seferde oylanmasının bir nevi (siyasi) rüşvet/muvazaa olduğu kabul edilmiştir” (Somer, a.g.e). Sayın Somer anılan yazısında, halkın istemediği birtakım konuların çok istenilen konular arasında yerleştirilmek suretiyle kanunlaşmasının önüne geçmek istenildiğini, bu tür kanunlaştırmanın siyasî rüşvet (muvazaa) olarak anlaşıldığını, siyaseten ve hukuken ve etik olarak da uygun görülmediğinden torba kanun yapmanın yasaklandığını ifade ediyor.

Roma’da, M.Ö. 98’de torba kanun yapmak yasaklanmış. Amerika’da 43 eyalette torba kanun “konunun teklifi ilkesi” gereğince yasaklanarak anayasal bir ilke olarak kabul edilmiş. Dayanağı ise Roma Hukukunda kabul edilen “lex Caecilia et Didia” ilkesi; tek konu ya da “sıkı bağlantı içinde” olan konuların, aynı kanunda yer alması zorunluluğudur. Yani torba kanunlar, “lex Caecilia et Didia” ilkesine aykırıdır. Milattan önce böyledir.

Roma Hukuku derslerini bir ara müfredattan kaldırmak istemişlerdi. Neden kaldırmak istediklerini çok daha iyi anlıyorum. Roma Hukukunun kıymetini bilmek başka bir şey...

45 yıllık meslek hayatınızın 23 yılını da Cumhuriyet Gazetesi’nde geçirdiniz ve Fikret İlkiz deyince, akla ilk gelen basın davaları oluyor. Türkiye Gazeteciler Sendikası (TGS), 2021-2022 Basın Özgürlüğü Raporu’na göre bir yılda 128 davada 273 gazeteci yargılandı, 57 gazeteci fiziksel saldırıya uğradı, 32 gazeteci sözlü olarak tehdit edildi. Basın davalarında neler yaşanıyor, sonuç alınabiliyor mu? Bugün gazeteciler kendi hakları için neler yapabilirler?

Bir de basın özgürlüğü ve ifade özgürlüğünden bugün ne anlaşılıyor ve aslında ne anlaşılmalı?

Bence Türkiye’de ifade özgürlüğü hakkı yoktur, basın özgürlüğü hakkı yoktur. Oysa temel insan hak ve özgürlükleri kullanılmak için vardır. Ulusalüstü sözleşmeler uygulanmak için kabul edilmiştir. Özgürlükler ve haklar mücadelelerle kazanılmıştır. Düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü ile basın özgürlüğüne ve ifade özgürlüğüne yönelik sınırlandırmaların, sınırı olması gerekir ve vardır. İfade özgürlüğüne yapılan müdahalelerin, yasalarla belirlenmiş kabul edilebilir meşru bir haklı nedene dayanıp dayanmadığı, müdahalenin demokratik toplum düzeni gereklerine uygun olup olmadığı ve ölçülülük ilkesine uygunluğu hakkındaki sınırlandırmalar dar yorumlanmalıdır. Esas olan ifade özgürlüğüdür, sınırlandırmalar istisnadır. Günümüzde ise sınırlandırmalar esas, ifade özgürlüğü hakkı istisna haline getirilmek istenmektedir. Yaşadığımız yüzyılda iletişim özgürlüğü basın özgürlüğünün yerini alırken, aynı zamanda halkın gerçekleri öğrenme bilgilenme hakkı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle iletişim özgürlüğü ve demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olan ifade özgürlüğünün varlığı ve korunması, özgür, doğru, yaygın bilgi ve haber dolaşımı, düşünce ve kanaatlerin özgürce açıklanması ve yayılması hakkını kabul eden ve bu hakkı koruyan siyasal yapının gerçekleşmesine bağlıdır. Bilgi edinmek, gerçekleri öğrenmek, düşünce ve kanaatlerini açıklayabilmek ve yayabilmek hak olduğuna göre, “doğru ve yaygın haber ve fikirlerin dolaşımını ve yayılmasını” sağlamak devletlerin demokrasi görevidir. Devlet bu hak ve özgürlüğü engellememeli, kullanılmasına müdahale etmemeli veya kısıtlama ve sınırlandırma getirmemelidir. Özgür haber, bilgi ve fikirlerin dolaşımını engelleyen ve sınırlandıran yasal düzenlemeler yapılmamalıdır. Herkesin görüş edinme hakkı vardır. Toplumsal ve siyasal ortama veya sosyoekonomik dengesizliklere, etnik sorunlara, ülke nüfusundaki farklılıklara, daha fazla özgürlük talebine veya ülkenin yönetim biçiminin eleştirisine yönelik olarak ya da devlet yetkilileri veya toplumun bir bölümü için rahatsız edici olsa bile bu yöndeki görüşlerin açıklanması, yayılması, aktif, sistemli ve inandırıcı şekilde başkalarına telkin ve tavsiye edilmesi ifade özgürlüğünün korunması altındadır. Açılan her ceza davasında ifade özgürlüğünün ve adil yargılanma hakkının ne olduğunu ve demokratik hukuk devletinin tartışılmasından vazgeçilmelidir. İnsanların görüş ve düşüncelerinden dolayı yargılandıkları veya aynı görüşü paylaşan insanların yargılandığı ceza davalarında yaratılan suçlamalarla düşman ceza hukukuna kapı aralayanların ceza kanunlarını araç olarak kullanmaları önlenmelidir. Ceza kanunları siyasî iktidarların cezalandırma aracı değildir, olmamalıdır. Güvenlik adına hak ve özgürlüklerin terkedildiği bir düzen demokratik değildir. Kuru-

nacak özgürlük kalmayacağından sadece güvenlik adına hukuktan vazgeçmenin mazereti olamaz. Kanunlar ve ceza hukuku araç değildir, hukukun amacı insandır. Sonuç olarak düşman ceza hukuku sistemleşmekte ve sinsice ceza hukuku içine yerleşmektedir. Böylece yurttaş olmaktan çıkarılarak “tehlikeli” ve “düşman” ilân edilenlerin yaratacağı “tehlikenin” önlenmesi adına herkesin kafasının içindeki düşüncenin dahi cezalandırılabilmesi “düşünce ceza hukukuna” dönüşmekte olan ceza hukuku anlayışı kabul edilemez.

İfade özgürlüğü sürekli tehdit altında tutulmaktan kurtarılmalıdır. İfade özgürlüğü temel hakların omurgasıdır. Ceza hukuku son çaredir. İnsan amaçtır. Ceza davaları ve ceza hukuku ifade özgürlüğünün ihlal edilmesinin aracı değildir, olmamalıdır.

İnsan Hakları Kurumu Vakfı kurucu üyesisiniz. 2002-2005 yılları arasında Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Araştırma Uygulama Merkezi Yürütme Kurulu Üyesi idiniz; şimdi de Yürütme Kurulu Üyeliğine devam ediyorsunuz. İnsan haklarıyla ilgili daha pek çok kurum var Türkiye’de. Ancak bir o kadar da önüne geçilemeyen hak ihlali söz konusu. Hukukçular ve gazeteciler de tıpkı hekimler, öğretmenler gibi hak ihlallerine ve şiddete maruz kalan meslek grupları arasında yer alıyor. İnsan hakları bilgisiyle bakınca insan haklarıyla ilgili kurumların işlevi ve hak ihlallerinin engellenemeyişinin nedenleri hakkında neler söylersiniz?

Öncelikle insan hakları alanında çalışıyorsanız, çalışmak istiyorsanız, hukuku insan hakları temelli düşünmek ve uygulamak istiyorsanız tek çaresi vardır; insan hakları nedir ve ne değildir öğrenmek gerekir. Başka türlü mümkün değil...

Gerek hukuk fakültelerinde gerekse iletişim fakültelerinde/gazetecilik bölümlerinde verilen etik dersleri ve meslek etikleri, hukukçuların ve gazetecilerin insan hakları sorunlarını görmesini sağlayabiliyor mu? Hukukçunun da gazetecinin de aslı işinin insan haklarının korunmasına katkıda bulunmak olduğunu gözönüne alırsak, üniversitelerde medya ve hukuk dersleri de vermiş bir hoca olarak, nasıl bir eğitime ihtiyaç var sizce?

Felsefi-etik temelli insan hakları bilgisine dayanan hukuk eğitimi çok işe yarar. Üniversitelerdeki etik derslerinin içeriği ve yapılan eğitim hakkında söz söylemeye kendimi yetkin görmüyorum. Ama “neden?” ve “niçin?” sorularının sorulmadığı medya derslerinin nafi bir öğretim ve eğitim olduğunu söyleyebilirim.

Son olarak, hukuk, adalet ve insan hakları alanındaki çabalar bakımından ülkemizin ve dünyanın bugünkü durumunu ve geleceğini nasıl görüyorsunuz?

Tek kelimeyle endişe verici...

MERKEZ'DEN...

İnsan Haklarına Dayalı Vaka Çalışması Atölyesi
Merkezimiz tarafından bu yıl dördüncüsünü yapılan “Sosyal Hizmet Uzmanları için İnsan Hakları Eğitimi Projesi” kapsamında, 25-26 Haziran 2022 tarihleri arasında “İnsan Haklarına Dayalı Vaka Çalışması Atölyesi” düzenlendi. Atölyede, Merkez Müdürü Prof. Dr. İoanna Kuçuradi ile birlikte, İnsan Hakları Anabilim Dalı Yüksek Lisans mezunlarımızdan Suzan Oktay Erol, Sosyal Hizmet Bölümü Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Neşe Şahin Taşgın ve Sosyal Hizmet Bölümü öğretim üyesi Dr. Öğr. Üyesi Hale Meriç Karabekir eğitmen olarak yer aldı.

İHA Mezunlar Buluşması

Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün bünyesinde, 2008 yılında kurulan İnsan Hakları Anabilim Dalı, kurulduğu günden bugüne tezlil ve tezsiz yüksek lisans programlarını yürütmeye devam ediyor. Ancak bu zamana kadar mezunlar için bir buluşma düzenlenememişti. Hocamız Prof. Dr. İoanna Kuçuradi'nin isteği ve Anabilim Dalı hocalarımızın, üniversitenin ve Mezunlarla İletişim ve Kariyer Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin (MİKAM) desteği, öğrencilerimiz Aşmin Işık ve Mert Öztürk'ün organizatörlüğüyle, 23 Temmuz 2022 tarihinde, Marma Otel İstanbul Asia'da, İoanna Hocamız için sürpriz bir mezunlar buluşması gerçekleştirildi.

İHA Danışma Kurulu Toplantısı

İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi ile İnsan Hakları Anabilim Dalı Danışma Kurulu üyeleri, 9 Eylül 2022 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda bir araya geldi.

TÜRKİYE'DEN...

Bir Ömür Felsefe: İoanna Kuçuradi

“Bilim Akademisi Portreler” söyleşi dizisinin ikinci konuşu, Merkez Müdürümüz ve aynı zamanda Bilim Akademisi onur üyesi Prof. Dr. İoanna Kuçuradi oldu. Zeynep Güven Ünlü'nün yaptığı söyleşide Kuçuradi, kendi yaşanı ve felsefeyle ilgili soruları cevapladı. Söyleşiyeye şu linkten ulaşılabilir: <https://bilimakademisi.org/podcast/bir-omur-felsefe-ioanna-kucuradi/>

Felsefe ve İnsan Hakları Söyleşileri II-III

Maltepe Üniversitesi Felsefe Kulübü ve İnsan Hakları Kulübünün, Sağlık, Kültür ve Spor Daire Başkanlığı ile birlikte düzenlediği “Felsefe ve İnsan Hakları Söyleşileri”nin ikincisi, 24 Aralık 2021 tarihinde gerçekleştirildi. “Kuşaklararası Adalet Sorunu” başlıklı bu çevrimiçi etkinlikte, Dr. Öğr. Üyesi Şule Şahin Ceylan, Dr. Fırat Akova ve Arş. Gör. Hasan Basri Çifci birer konuşma yaptı. Söyleşilerin üçüncüsü ise 11 Mart 2022 tarihinde gerçekleştirildi. Yine çevrimiçi olan bu etkinlikte, Elif N. Hamidi “İnsan Hakları Işığında Gazetecinin İşi: Meslek Etikleri Neden Yetmiyor?” başlıklı bir konuşma yaptı.

Kamu Görevlileri İnsan Hakları Eğitimi

10 Aralık 2021'de Maltepe Üniversitesi ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) arasında imzalanan “İnsan Hakları Alanında İşbirliği Protokolü” kapsamında, 16-18 Mayıs 2022 tarihleri arasında, İçişleri Bakanlığına bağlı kamu personeline, insan hakları eğitimi verildi.

“İnsanca Yaşamın Bazı Bilgisel Önkoşulları”

Çelikel Vakfının burs verdiği üniversite öğrencileri için, 12-13 Mart 2022 tarihlerinde “İnsanca Yaşamın Bazı Bilgisel Önkoşulları” başlıklı bir eğitim programı gerçekleştirildi. 12 Mart'ta, Prof. Dr. Hülya Şimşak tarafından “Bağlantı Kurma Sorunları”, Prof. Dr. İoanna Kuçuradi tarafından ise “Değer ve Değerlendirme Sorunları” başlıklı dersler verildi. 13 Mart'ta, Prof. Dr. Betül Çotuksöken “Etik ve Meslek Etikleri” başlıklı bir ders verirken, Prof. Dr. İoanna Kuçuradi “Etik ve İnsan Hakları” başlıklı bir ders yaptı.

“Yaşam Boyu Başarı” Ödülü Kuçuradi'ye Verildi

Çağdaş Gazeteciler Derneği Eskişehir Şubesi tarafından düzenlenen ve Tepebaşı Belediyesi'nin desteklediği, 29. ÇGD Uğur Mumcu'yu Anma Gecesi ve Ödül Töreni, 14 Mayıs 2022 tarihinde gerçekleştirildi. Mumcu'nun ölüm yıl dönümünde belirlenen, ancak pandemi dolayısıyla takdim edilemeyen 16 kategorideki 42 ödül, 14 Mayıs akşamı, Zübeyde Hanım Kültür Merkezi'nde sahiplerini buldu. “Yaşam Boyu Başarı” kategorisindeki ödüle layık görülen isimlerden birisi de İoanna Kuçuradi oldu.

Erasmus Öğretim Üyesi Hareketliliği Programı

23-27 Mayıs 2022 tarihleri arasında, Erasmus Öğretim Üyesi Hareketliliği kapsamında Bükreş Üniversitesi'nden (Romanya) Maltepe Üniversitesi Felsefe Bölümünü ziyarete gelen Dr. Paul Gabriel Sandu, 25 Mayıs 2022 İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Toplantı Odasında “Disembodied Ego and Non-human Dasein” başlıklı bir konuşma yaptı.

Geleceği Şekillendiren Liderler Ödülü Kuçuradi'ye Verildi

İletişim sektöründe 50. yılını kutlayan Türkiye Halkla İlişkiler Derneği (TÜHİD) tarafından, bu yıl yirincisi gerçekleştirilen Altın Pusula Türkiye Halkla İlişkiler Ödülleri sahiplerini buldu. 30 Haziran 2022 tarihinde gerçekleştirilen törende, Betül Mardin Geleceği Şekillendiren Liderler Ödülü, İoanna Kuçuradi'ye verildi.

2. Uluslararası Koruma ve Mülteciler

Uluslararası Yaz Okulu

İnsan Hakları Akademisi, 2020'den beri Türkiye'de insan hakları konulu eğitimler düzenliyor. Uluslararası koruma ve mülteci hakları ile ilgili eğitimlere olan talepler doğrultusunda, İnsan Hakları Akademisi Yaz Okulu, BM Mülteci Örgütü (UNHCR) İzmir Ofisi ve Mülkiye Göç Araştırmaları Merkezi (MÜGAM) işbirliğiyle hayata geçirildi.

Yoğun ilgi olan eğitime 52 ülkeden, 500'den fazla başvuru yapıldı. 2022 Temmuz ayının sonunda, 11 farklı ülkeden (Gürcistan, Yunanistan, Bulgaristan, Suriye, Lübnan, Macaristan, İspanya, İtalya, Polonya, Bosna-Hersek ve Türkiye) göç alanında çalışan veya konuyla ilgilenen 20 genç, Çeşme'de dört günlük bir program için bir araya geldi. Katılımcılar, alandaki bakış açılarını ve deneyimlerini ortaya koyma, en acil sorularını tartışma ve çok sayıda konuşmacı ile canlı tartışmalara katılma şansı buldular. Konferanslar, grup çalışmaları, soru-cevap oturumları ve göç konusunda uzmanlarla birinci elden konuşma imkânı sayesinde katılımcılar, ilgi ve uzmanlık alanlarını daha iyi anlayabildiler.

X Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar Sempozyumu

Bu yıl onuncusu düzenlenen Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar Sempozyumu, 7-9 Eylül 2022'de Prof. Dr. Fuat Sezgin Kongre ve Kültür Merkezi'nde gerçekleştirildi. Sempozyumun ilk günündeki "İnsan Haklarına Dayalı Devlet: Nasıl Bir Devlet?" başlıklı Türkiye Felsefe Kurumu oturumunda, Prof. Dr. İoanna Kuçuradi "İnsan Haklarından Devlet Kavramına", Prof. Dr. Harun Tepe (çevrimiçi) "Devlet, Hukuk ve İnsan Hakları", Dr. Zeynep İspir "İnsan Haklarının Sınıflandırılması Sorunu Çerçevesinde İnsan Haklarına Dayanan Devlet", Prof. Dr. Gülriz Uygur "Yargıcın İşi Bağlamında İnsan Haklarına Dayalı Devlet, Doç. Dr. Bergen Coşkun Özüaydın "Antigone Platon'un Devlet'inde Yargılansaydı" başlıklı birer bildiri sundu. Toplam 31 oturum ve 110 bildiriden oluşan sempozyum programının içeriği için: <https://hfsa-sempozyum.com/wp-content/uploads/2022/09/HFSA-2022-Brosur.pdf>

Uçan Süpürge Vakfından Podcast Serisi

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınların insan haklarının ihlallerine yol açıyor. Gerek bu eşitsizlikleri dikkate almadan oluşturulan normlar, gerek ilgili kişilerin bu bakış açısına sahip olmadan mevzuatı uygulamaları, gerek adalete erişimde ortaya çıkan engeller sebebiyle ihlalleri önlemede ve ihlallerden kaynaklanan zararların giderilmesinde sorunlar yaşanıyor. Uçan Süpürge Vakfı, kadınların adalete erişmelerinin önemi sebebiyle, bu konuda dikkat çekmek amacıyla bir podcast serisi hazırlıyor. Bu podcast serisinde, "adalet erişim nedir?", "kadınların adalete erişimde karşılaştıkları sorunlar nelerdir?", "kadınların adalete erişiminde çeşitli kurumların ve sivil toplum örgütlerinin ne gibi destek ve hizmetleri vardır?" gibi sorulara, alanda çalışan akademisyen, avukat ve sivil toplum gönüllüleri konuk edilerek cevap bulmaya çalışılıyor. Serinin ilk programına Prof. Dr. Gülriz Uygur, ikinci programına Doç. Dr. Nadire Özdemir ve üçüncü programına ise Av. Ceren Kalay konuk olarak katıldı. Serinin yayınlanmış ve yayınlanmaya devam edecek olan bölümleri, Uçan Süpürge Vakfının youtube kanalından ve Spotify hesabından takip edilebilir.

"Felsefe İhtisas Komitesi" Kuruldu

UNESCO Türkiye Millî Komisyonunda bir Felsefe İhtisas Komitesi kuruldu. Komite Başkanı Prof. Dr. İoanna Kuçuradi, Başkan Vekili ise Prof. Dr. Hasan Haluk Erdem oldu. Komitenin üyeleri ise Prof. Dr. Betül Çotuksöken, Prof. Dr. Hatice Nur Erkızan, Prof. Dr. Yusuf Örnek, Doç. Dr. Mustafa Günay, Doç. Dr. Sanem Yazıcıoğlu van der Heiden, Prof. Dr. Taşkın Ketenci'dir. Komite, ikinci toplantısını 15 Eylül 2022 tarihinde, çevrimiçi olarak yaptı.

Selçuk'ta "Niçin Felsefe?" Sorusu Tartışılacak

Selçuk Belediyesi ve Türkiye Felsefe Kurumu işbirliğiyle, 17-19 Kasım 2022 tarihleri arasında, Dünya Felsefe Günü kapsamında "Niçin Felsefe?" başlıklı bir etkinlik gerçekleştirilecek.

DÜNYADAN...

Kazakistan ve Papua Yeni Gine'de Ölüm Cezası Kaldırıldı

Kazakistan'da ölüm cezası resmî olarak kaldırıldı. Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev, 24 Mart 2022 tarihinde "Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan, Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İkinci İhtiyarî Protokolü"ne ilişkin kanunu imzaladı. Yeni kanuna göre, bundan sonra ölüm cezası yerine müebbet hapis cezası uygulanacak. Papua Yeni Gine ise, 1970 yılında kaldırdığı ve 1991'de hukukuna yeniden koyduğu ölüm cezasını, 21 Ocak 2022 tarihinde yeniden kaldırdı. Bu hukuksal değişikliklere rağmen Papua Yeni Gine'de 1954 yılından beri bu ceza hiç infaz edilmedi.

ICDP'nin Toplantısı

Ölüm Cezasına Karşı Uluslararası Komisyon'un (ICDP), 2022 yılı toplantısı, 4 Temmuz'da hibrit formatta gerçekleştirildi. COVID-19 salgını nedeniyle uygulanan seyahat kısıtlamalarından sonra üyeler ilk kez yüz yüze biraraya geldi. Toplantı, İspanya Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği işbirliğiyle İspanya'nın başkenti Madrid'de gerçekleştirildi.

IIP Toplantısı: "Monizm ve Pluralizm"

Uluslararası Felsefe Enstitüsü (Institut International de Philosophie, IIP) tarafından düzenlenen "Monizm ve Pluralizm" başlıklı toplantı ve bu Enstitünün yıllık genel kurulu, 20-22 Ekim 2022 tarihleri arasında Bonn'da gerçekleştirilecek.

25. Dünya Felsefe Kongresi Roma'da Yapılacak

Uluslararası Felsefe Dernekleri Federasyonu (FISP) tarafından düzenlenen 25. Dünya Felsefe Kongresi, "Philosophy Across Boundaries" başlığıyla, 1-8 Ağustos 2024 tarihleri arasında, İtalya'nın Roma kentinde yapılacak.

Nicolai Hartmann-Takiyettin Mengüşoğlu Felsefi Tartışma Çevreleri/Berlin-İstanbul

Nicolai Hartmann, yayına hazırlayan: Yusuf Örneş, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2022, 256 sayfa.

Nicolai Hartmann Marburg'da ordinaryüs olduktan sonra, en seçkin öğrencilerini akşamları evine davet ediyor ve geç saatlere kadar onlarla felsefi tartışmalar yapıyordu. Her dönem belirli bir felsefe problemine yoğunlaşan bu tartışmalara düşünürün verdiği ad "felsefi tartışma çevresi" idi. 1920-1950 yıllarında 40'tan fazla sayıda gerçekleşen bu çevrelere, 1935-1938 arasında Berlin'de öğrenim görmekte olan Takiyettin Mengüşoğlu da katıldı. Hartmann'ın tek Türk doktora öğrencisi olan Mengüşoğlu'nun Türkiye'de de aynı şekilde az sayıdaki öğrencileriyle "felsefi tartışma çevresi" düzenlediğini biliyoruz. Bu kitapta Mengüşoğlu'nun Berlin'de katıldığı Yanılmanın İşlevi (Güz Dönemi 1935/36) ve Kavramların Değişimi Hakkında (Bahar Dönemi 1937) başlıklı tartışma çevrelerinin yanı sıra, onun İstanbul'da düzenlediği Fikirlerin Soysuzlaşması Hakkında (Güz Dönemi 1962/63) başlıklı tartışma çevresinin notları yer alıyor. Bu notlar filozofların yönetiminde gerçekleştirilen tartışmalar sırasında felsefi düşüncelerin nasıl geliştirildiğine ve terimlerin nasıl kavramlaştırıldığına mükemmel örnekler veriyor.

Günümüzden Bakınca Kant Etiği

İoanna Kuçuradi, Harun Tepe, Nebil Reyhani, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2022, 160 sayfa.

Günümüz felsefe tartışmalarında görmezden gelinmeyen etik görüşlerinin başında gelen Kant etiği çok farklı ve sorunlu biçimlerde anlaşılıp değerlendirilmektedir. *Günümüzden Bakınca Kant Etiği*, İoanna Kuçuradi ile Hacettepe Felsefe'de onun farklı tarihlerde öğrencisi olmuş, kendisinden Kant dersi almış olan Harun Tepe ve Nebil Reyhani'nin yazılarını bir araya getirmektedir. Üç kuşak felsefecinin yazılarının bir kitapta toplanıp yayınlanmasının nedeni ise, etik sorunlara değeri hiç eksilmeyen bir ışık tutmuş olan Kant'ın etik görüşünün anlaşılması ve doğru değerlendirilmesine katkıda bulunmak, onun günümüz etik sorunlarının aydınlatılmasına yapabileceği katkıya işaret etmektir.

On Kavramda Wittgenstein

Harun Tepe, Runik Kitap, İstanbul, 2022, 144 sayfa.

On Kavramda Wittgenstein başlıklı çalışmasında Harun Tepe, bu sıradışı filozofun sarsıcı ve görece karmaşık fikirlerini ana hatlarıyla açıklıyor. Dil ile dünya arasındaki ilişki, dünyayı oluşturan şeyin neliği, anlam, etik ve estetik gibi Wittgenstein felsefesinin en temel konularına, filozofun düşünce dünyasını derli toplu bir şekilde haritalandırarak odaklanıyor.

Şiire Felsefeyle Yönelmek

Mustafa Günay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2022, 423 sayfa.

Şiiri felsefeyle birlikte düşünmek, okumak ve değerlendirmek, aynı zamanda insanı ve onun ortaya koyduğu kültürü de anlamak ve değerlendirmektir. İnsanın varoluşsal sorunları, çeşitli ruh halleri, başkalarıyla ve doğayla ilişkilerinde yaşanan gerilimler, birçok şairin şiirlerindeki ortak temalar olarak karşımıza çıkar. Bu konuların ve sorunların hiç şüphesiz felsefeye ele alınması da söz konusudur. Bu

kitapta, modern Türk şiirinden bazı şairlerin şiirlerini felsefi açıdan yorumlamaya, değerlendirmeye yönelik yazılar yer almaktadır. Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinden bazı kesitler içeren bu kitap, hem felsefe-şiir ilişkileriyle ilgili olarak hem de şiirin felsefi açıdan yorumlanıp değerlendirilmesi konusunda yararlı olacaktır.

Karanlık Zamanlarda İnsanlar

Hannah Arendt, çevirenler: İsmail İlgar, Duygu Öktem, Funda Sarıcı, Gülce Sorguç, Özgür Soysal, Selbin Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022, 328 sayfa.

Bir dizi felsefeci ve edebiyatçının entelektüel portresinden oluşan bu kitapta, Hannah Arendt'in Walter Benjamin, Bertolt Brecht, Hermann Broch, Isak Dinesen (Karen Blixen), Waldemar Gurian, Randall Jarrell, Karl Jaspers, Gotthold Ephraim Lessing, Rosa Luxemburg ve Angelo Giuseppe Roncalli hakkında kaleme aldığı denemeler yer alıyor. Arendt'in andığı ve üzerine düşündüğü yazarlar, büyük siyasi felâketlerle, ağır ahlâkî sarsıntılarla yüzleşmiş şahsiyetlerdir. *Karanlık Zamanlarda İnsanlar* adı buradan geliyor; bütün yazılardaki temel konu, karanlık zamanlarda insan olma ve insan kalma sınavıdır.

Düşünceleriyle Takiyettin Mengüşoğlu

Derleyenler: Ayhan Bıçak, Egemen Seyfettin Kuşçu, Derghâh Yayınları, İstanbul, 2022, 494 sayfa.

Bu kitap Türkiye'de bir felsefe geleneğinin olup olmadığına ilişkin tartışmalar bağlamında, İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü bünyesinde görev yapmış hocaların görüşlerinin değerlendirildiği üçüncü çalışmadır. İlk olarak *Düşünceleriyle Nermi Uygur*, sonrasında *İsmail Tunah Düşüncesi* kitaplarının ardından Takiyettin Mengüşoğlu'nun görüşleri de değerli yazarlarca ele alındı, değerlendirilmeye ve yeri geldiğinde eleştirilmeye çalışıldı. Takiyettin Mengüşoğlu, özgün eserler vermiş, bu eserlerinde hem felsefe tarihindeki çeşitli görüşler ve filozoflarla hesaplaşmış hem de bu tartışmalar içerisinde kendi görüşlerini olgunlaştırmıştır. Bu kitaptaki çalışmalarda da görüleceği üzere Mengüşoğlu kendinden sonrakilere ciddi bir miras bırakmıştır. Mengüşoğlu'nun felsefi mirası şimdiden kendinden sonrakiler için verimli bir dayanak noktası olmuştur.

Afrika Devrimine Doğru

Frantz Fanon, çeviren: Sanem Işıl Aytuğ, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2022, 192 sayfa.

Bir psikiyatrist, yazar, entelektüel ve devrimcinin gözünden ırkçılık, eşitsizlik, insan hakları ihlalleri ve kimlik sorunlarının hâlâ güncelliğini koruyan gerçekliğine ışık tutan *Afrika Devrimine Doğru*, ilk kez Türkçeye kazandırıldı. Fanon'un en aktif yıllarında yazdığı, bağımsızlık fikri, Afrika Birliği tahayyülü ve giderek kabaran Cezayir Devrimi dalgasının ortasında kaleme aldığı deneme, makale ve mektuplardan oluşan bu derleme, sömürgeciyle tarihî hesaplaşmayı mücadelenin ayak sesleriyle eşzamanlı olarak kayda geçiriyor.

Kant

Paul Gayer, çeviren: Deniz Soysal, Say Yayınları, İstanbul, 2022, 648 sayfa.

Paul Guyer, Kant felsefesini anlamaya yönelik kapsamlı çalışmasının tamamen gözden geçirilmiş ve güncellenmiş

bu baskısında, Kant'ın düşüncesindeki bütün ana yönlerin ve konuların anahtarı olarak filozofun en önemli kavramı olan "otonomi" kavramını kullanır. Kant'ın hayatının ve zamanının son derece faydalı genel bir değerlendirmesiyle başlayan Guyer, Kant'ın en etkili ama en güç eseri *Saf Aklın Eleştirisi*'nde uzam, zaman ve deneyin doğası hakkındaki argümanlarını titizlikle açıklayarak, onun metafizikliği ve epistemolojisini tanıtır. Kant'ın ünlü transenden-tal idealizm görüşünün açıklamasını ve eleştirisini, onun felsefesindeki bu tartışmalı öğretilerle bağımsız yanıyla birlikte sunar. Ardından Kant'ın etiğini, meşhur "koşulsuz buyruğu"nu ve ödev, irade özgürlüğü ve siyasal haklar teorilerini inceler. Son olarak, Kant'ın estetiğini, güzelliğin ve yücenin doğası ve bunların insan özgürlüğüyle ve mutluluğuyla ilişkisi hakkındaki argümanlarını ele alır. Ayrıca, hem doğal tarih hem de insanlık tarihi için düşünebileceğimiz tek hedefin insan otonomisinin geliştirilmesi olduğu görüşünü de değerlendirir.

Salgın, İklim, Toplum/Nasıl Bir Dünyada Yaşayacağız? İstanbul Politikalar Merkezi Panelleri

Yayına hazırlayan: Ayşe Köse Badur, Metis Yayınları, İstanbul, 2022, 448 sayfa.

İstanbul Politikalar Merkezi, COVID-19 salgınının başladığı 2020 başından günümüze, web üzerinde, salgın koşullarında dünyanın, toplumların ve bireylerin durumunun değerlendirildiği çok sayıda panel düzenledi. Bu panellerden hazırlanan *Salgın, İklim, Toplum*'da ilk günlerden başlayarak salgının dünyadaki ve özellikle Avrupa Birliği ve Türkiye'deki ekonomik ve sosyal etkileri, olağanüstü kriz koşulları altında insan davranışları, salgın ile iklim krizinin birlikte ilerleyişi, devletlerin ve uluslararası kurumların salgını yönetmedeki başarı ve başarısızlıkları, aşılama, komplo teorileri, salgının ekonomi politikası, göçmenler ve işsizler, salgın koşullarında sosyal güvenliğin, eşitlik, adalet ve temel özgürlüklerin durumu, bütün dünyada dijitalleşmenin artışı ve iş yaşamındaki değişim ve Türkiye bağlamında din ile siyaset arasındaki ilişki tartışılıyor.

Çalışma Acısı/Emek ve Eziyet Deneyimleri

Uğur Şahin Umman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022, 319 sayfa.

Basit bir biçimde, "çalışmanın insanın ruhunda ve fiziksel bütünlüğü üzerinde oluşturduğu tahribat nedeniyle çalışan kişilerin çektiikleri fiziksel ve/veya manevi acı, ıstırap" olarak tanımlanabilecek "çalışma acısı" kavramı Türkiye'de yaygın olarak kullanılmayan, pek bilinmeyen bir kavram. Uğur Şahin Umman, gerçek bir araştırmacı gazeteci titizliğiyle, onlarca çalışanla yaptığı görüşmelerle bu kavramın içini alabildiğine dolduruyor. Çünkü meslek hastalıklarından iş cinayetlerine, güvencesiz çalışma koşullarının yarattığı baskılardan mobbing'e, performans sisteminin çalışanlar üzerinde meydana getirdiği tahribattan psikososyal gerilime ve daha da ötelere uzanan, geniş mi geniş bir yelpaze söz konusu "çalışma acısı" deyince. Umman'ın aktardığı, iç burkan, düşündürten ama her biri gerçek olan hikâyelerde billurlaşansa, kapitalizmin çalışanları pek de insan olarak görmediği!

Adorno

Brian O'Connor, çeviren: Soner Soysal, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2022, 264 sayfa.

Bu kapsamlı kitapta Brian O'Connor, Adorno'nun felsefesini, onun eserleriyle ilk kez karşılaşanlara açıklıyor.

O'Connor, bu amaçla, yaşamı ve entelektüel çevresinin bağlamını oluşturan ana felsefi görüşleri aracılığıyla Adorno felsefesinin merkezî unsurlarını değerlendiriyor. Bu bağlamda Aydınlanmanın diyalektiği, şeyleşme, bütünsellik, dolayım, özdeşlik, özdeşsizlik, deneyim, negatif diyalektik, içkinlik, özgürlük, özerklik ve sanatta taklit gibi kavramları, felsefesinin temel alanları üzerinden tartışıyor.

Süregiden Felsefe/Antik Çağdan Günümüze Filozoflarla Konuşmalar: Macit Gökberk

Editör: Mustafa Günay, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2022, 279 sayfa.

Macit Gökberk, Türkiye'de ve Türkçede felsefe yapılabileceğini gösteren, yaşamıyla ve yapıtlarıyla Aydınlanma ruhunun Anadolu'da yeniden güçlenmesine ve aklın ışığının yeniden parlamasına katkıda bulunanların başında gelir. Bu kitapta onun kitaplaşmamış çalışmaları bir araya getirilmiştir. Felsefeyi, ortaya çıktığı tarihsel ve kültürel koşullar bağlamında ele alan, felsefenin geçmişi ile bugünü arasındaki bağıntıları ön plana çıkaran ve tarihi boyunca süregiden sorunlara odaklanan tavrıyla dikkat çeken Gökberk'in tutumu, filozoflar arasında belli sorular/problemler temelinde sürüp giden bir diyaloga "belli bir bilgi birikimi"ne dayanarak katılma konusundaki çağrısı günümüzde de anlamını ve önemini korumaktadır.

İnsan Nedir?

Mark Twain, çeviren: Emrah Serdan, Can Yayınları, İstanbul, 2022, 112 sayfa.

Twain'in basılmaya hazır hale gelip gelmediğinden bir türlü emin olamadığı *İnsan Nedir?* anonim olarak yayımlanmış ve yazarın öngördüğü üzere, epey tartışma yaratmış. Biri genç, diğeri ihtiyar iki adamın sohbeti vasıtasıyla insan hakkında kimilerinin pek de hoşuna gitmeyecek tespitlerin aktarıldığı eser, günümüzde insanın akıl yürütme yetisini anlamak ve konuya farklı bir açıdan bakabilmek isteyen okur için değerli bir kitap. Düşünebilirlik olmak insanı gerçekten özel kılar mı, kişi nasıl akıl yürütür ve fikir sahibi olur, biliminsanı ya da sanatçı için düşünme nasıl işler gibi sorular üzerinden yorgun ve bilge bir ihtiyarın gerçekçiliği ile bir gencin muhalefet olma tutkusu ve romantizmini çarpıştırıyor Twain. "İnsan nedir?" sorusuna yanıt arayışımız belki de hiçbir zaman son bulmayacak, fakat Twain'in karakterlerine kulak vermeye değer.

Hukukta Anlatı, Hukukun Anlatısı

Editörler: Gülriz Uygur, Zeynep İspir, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021, 224 sayfa.

Türkiye Felsefe Kurumu üyeleri Gülriz Uygur ve Zeynep İspir tarafından hazırlanan ve yine Kurumun üyeleri Ertağrul Uzun, Gülriz Uygur, Melike Belkıs Aydın, Olcay Karacan, Muhammet Koçakgöl, Funda Kaya, Zeynep İspir ve Nadire Özdemir'in yazılarından oluşan *Hukukta Anlatı, Hukukun Anlatısı* başlıklı kitap, daha çok hukuktaki yargılama sürecinde baskın anlatılar karşısında yer alan farklı anlatıların üzerinde duruyor. Kitapta yer alan makaleler söz konusu farklı anlatıların farkına varmak, anlatıların içinde olduğu şartları görmek, özellikle baskın anlatılar karşısında sesleri duyulmayanların hak taleplerini duyurmak ve duyurmak üzerine tartışmalar içeriyor.

İNSAN HAKLARI ve FELSEFE ile İLGİLİ YAYINLAR

- **Onur Dokunulmazdır**
Ferdinand von Schirach, çeviren: Firuzan Gürbüz Gerhold, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2022, 136 sayfa.
- **Varoluşun Halleri/ Heidegger, Kant ve Kadim Meseleler**
Kaan H. Ökten, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2022, 340 sayfa.
- **Müphemlik Ahlakı Üzerine/Pirus ve Sineas**
Simone de Beauvoir, çeviren: Gülçin Kararocheman, İstanbul: Everest Yayınları, 2022, 240 sayfa.
- **Göçmen Figürü**
Thomas Nail, çeviren: Dilşa Ritsa Eşli, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022, 332 sayfa.
- **Kavramlar Tarihi/Özgürlük**
Editörler: Armağan Öztürk, C. Cengiz Çevik, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 2022, 684 sayfa.
- **Bilgi ve Değer**
Hilmi Ziya Ülken, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 2022, 430 sayfa.
- **Eğitim Felsefesi**
Hilmi Ziya Ülken, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 2022, 392 sayfa.
- **Derrida'nın Nietzsche'si/ Bir Ortak İmza Geliştirmek**
Ali Utku, Mukadder Erkan, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 2022, 213 sayfa.
- **Bakunin'den Adorno'ya Hegel'in Gölgesi**
Yener Orkunoglu, İstanbul: NotaBene Yayınları, 2022, 488 sayfa.
- **Bitmeyen Kâbus: Neoliberalizm Demokrasiyi Nasıl Ortadan Kaldırıyor**
Pierre Dardot, Christian Laval, çeviren: Ferda Keskin, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2022, 200 sayfa.
- **Dillerin Kökeni Üzerine Deneme/ Melodi ve Müziksel Taklitle İlişki İçinde**

- Jean Jacques Rousseau, çeviren: İnci Malak Uysal, İstanbul: Can Yayınları, 2022, 80 sayfa.
- **Avrupa'da Sürgün, Mülteci, Göçmen Halleri/Kendi Kendinin Göçmeni Olmak**
Erdal Boyoğlu, İstanbul: NotaBene Yayınları, 2022, 368 sayfa.
  - **Siyasi Ekoloji**
Derleyen: Hakan Yurdanur, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2022, 287 sayfa.
  - **Suç Yargılama Süreci Hukuku/ Dogmatığı ve/ya Grameri**
Prof. Dr. Sami Selçuk, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2022, 847 sayfa.
  - **Kötülük Problemi ve Tanrı: Felsefi Bir İnceleme**
Hasan G. Bahçekapılı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022, 232 sayfa.
  - **Eğitimin Felsefesi, Felsefenin Eğitimi**
Mustafa Günay, Bursa: Sentez Yayıncılık, 2021, 212 sayfa.
  - **Hegel'den Nietzsche'ye/ 19. Yüzyıl Düşüncesinde Devrimsel Kopuş**
Karl Löwith, çeviren: Reyhan Ay, İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2021, 504 sayfa.
  - **"Bayağı Kalabalığımız"/Üniversiteli İşsizliği**
Esra Kaya Erdoğan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, 263 sayfa.
  - **Çoğu Zarar Azı Karar/ Dünyayı Küçülme Kurtaracak**
Jason Hickel, çeviri: Deniz Keskin, İstanbul: Metis Yayınları, 2021, 304 sayfa.
  - **Günebakan Düşlerimiz/Kamusallık, Gündelik Hayat ve Tecrübe Üzerine Yazılar-Meral Özbek'e Armağan II**
Derleyenler: Tülin Ural, Bahadır Vural, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, 312 sayfa.
  - **Agroekoloji/Başka Bir Tarım Mümkün**
Yayına hazırlayanlar: Tayfun Özkaya, Mesut Yüce Yıldız, Fatih Özden, Umut Kocagöz, İstanbul: Metis Yayınları, 2021, 216 sayfa.

T.C. MALTEPE ÜNİVERSİTESİ
İNSAN HAKLARI ARAŞTIRMA ve UYGULAMA MERKEZİ
ve
UNESCO FELSEFE ve İNSAN HAKLARI KÜRSÜSÜ BÜLTENİ

Sahibi: T.C. Maltepe Üniversitesi adına Edibe Sözen
Yayın Yönetmeni: İoanna Kuçuradi
Yayın Yönetmeni Yardımcısı: Elif N. Hamidi
Yayın Kurulu: Bergen Coşkun Özüaydın, Betül Çotuksöken, Sevgi İyi,
Neşe Şahin Taşğın, Hülya Şimğa, Gülriz Uygur
Yazışma Adresi: Marmara Eğitim Köyü, 34857 Maltepe/İSTANBUL
Tel: 0216 626 11 34 **Faks:** 0216 626 11 25

Baskı: Ege Basım
Esatpaşa Mah., Ziyapaşa Sok., No: 4, 34704 Ataşehir/İSTANBUL
Tel: 0216 470 44 70
Sertifika No: 45604

ISSN: 2587 - 148X
Yayın hakkı saklıdır